

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ

ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ МАДАНИЯТ

ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ САНЪАТ ВА МАДАНИЯТ ИНСТИТУТИ

5111000-КАСБ ТАЪЛИМИ:

(5151600-Халқ ижодиёти

(фольклор-этнографик жамоаларига раҳбарлик)

ДАҚ раиси

профессор Б.Ходжаев

«____»_____ 2017 йил

БИТИРУВ МАЛАКАВИЙ ИШИ

**МАВЗУ: *Бахшичилик санъатининг мустақиллик даврида
тараққий этиши***

Бажарди: Асраев Ж.

Илмий раҳбар: н.ф.н., доцент З.Қосимова

*Мазкур битирув малакавий иши кафедранинг 2017 йил _____ даги
____—сонли йигилишида муҳокама қилинган ва ҳимояга тавсия этилган.*

Тошкент - 2017

МУНДАРИЖА:

Кириш
I боб. Бахшичилик санъатининг қадим илдизлари ва манзиллари.....
1.1. Бахшичилик санъатининг тарихий тараққиёт босқичлари.....
1.2. Бахшичилик санъатининг санъат таълимида тутган ўрни, роли ва тарбиявий аҳамияти.....
II боб. Бахшичилик санъатининг фольклор соҳасини ривожлантиришдаги аҳамияти.....
2.1. Бахшичилик санъати воситасида талаба ёшларни тарбиялашнинг мазмуни, шакли, восита ва методлари
2.2. Бахшичилик санъатининг мустақиллик даврида ривожланиши.....
Хулоса.....
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....

КИРИШ

Мавзунинг долзарбилиги. Ўзбек халқининг тарихини ўрганишда дастлаб маънавий қадриятларни холисона илмий таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, унинг асосини анъанавий достончилик ва бахшичилик санъати ташкил этади. Анъанавий достончилик тарихи халқнинг этник тарихи билан узвий ҳолда, анъанавий достончиликнинг ривожланиши оғзаки ижоднинг асрлар давомида шаклланиб келган чуқур ижтимоий тафаккур олами билан чамбарчас боғлиқдир. Шунинг учун ҳам ўзбек халқ оғзаки ижоди ниҳоятда бойлиги ва ҳамиша навқиронлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Халқ оғзаки ижоди беқиёс хазина бўлиб, уларни ёшлар онгига сингдириш ўз халқига, ватанига, миллий анъаналарига чексиз хурмат руҳида тарбиялашда аҳамияти каттадир. Мустақиллик шарофати туфайли маънавий қадриятларимиз қаторида халқ оғзаки ижодининг тикланиши ва янада кенг тарзда ривожланиши туфайли халқимизнинг асрий анъаналари бағоят даражада бойиди. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси Инновация лойиҳасини давлат буюртмаси асосида №И-2013-11-3-сонли шартномасида қайд этилган “Ўзбекистонда бахшичилик санъатининг шаклланиши ва тараққиёти тарихи” мавзусидаги лойиҳа асосида ушбу битириув малакавий иши ёзилиб, унда бахшичилик санъатининг шаклланиши ва ижодий юксаллишига оид манбалар илмий тарихий жиҳатдан таҳлил қилиниб, веб-сайт яратилди.

Маълумки, бахшичилик халқ оғзаки ижодининг кенг тарқалган жанрларидан бири бўлиб, унда адолат ва ҳақиқат, ватанпарварлик ҳамда қаҳрамонлик каби эзгу фазилатлар юксак пардаларда тараннум этилади. Ижоднинг ушбу йўналиши мустақиллик йилларида янада ривож топди ва сайқалланди. Бунда Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 октябрдаги “2010 — 2020 йилларда номоддий маданий мерос объектларини муҳофаза қилиш, асраш, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори, айниқса, муҳим ўрин тутмоқда.

«Бахши» сўзи «Ўзбек тилининг изоҳли луғати»да тўрт хил маъно бериши кўрсатилган: 1-денишманд, 2-достонларни куйловчи, 3-дам солиб даволовчи табиб, 4-Бухоро хонлигига қурилиш маблағини назорат қилувчи. Юқоридаги тўрт маънодан учтаси бевосита достон айтuvчи бахшиларга тегишли, десак хато бўлмайди. Чунки ҳалқ орасида бахши бўлиш учун инсон денишманд, ақлли бўлиши керак, деган фикр қайта-қайта таъкидланади. Иккинчидан, “бахши” луғатда изоҳ берилишича, ҳалқ достонларини ижро этади. Учинчидан, қадим замонлардан ҳалқ тасаввурнидаги бахшилар сўзнинг мўъжизавий фазилатидан фойдаланиб кишиларни турли хасталиклардан фориғ қилувчи одамлар ҳисобланган.

Ҳозир ва ўтган асрларда бахши даврасида иштирок этган одамлар достон эшитиш билан бирга дардларидан ҳам қутулганлар, турмуш ташвишларидан озод бўлганлар, ўзларини енгил сезганлар. Ўзбек фольклоршунослиги асосчиси X.Т.Зарифовнинг маълумот беришича, бахши мўғулча ва бурятча “бахша”, “бағша” сўзларидан олинган бўлиб, “устод”, “маърифатчи” маъноларида қўлланган. Маълум бўладики, бахши ҳалқ томонидан чексиз хурматга эга, эъзоз топган ҳунар эгалари экан.

Фольклоршуносликда бахшиларнинг турли номлар билан аталгани ҳам маълум. Хусусан, юзбоши, соқи, жиров, жирчи, оқин шулар жумласидандир. Баъзан уста сўзи ҳам қўлланган. Бахшиларнинг устоз изидан чиқиб, ўзига хос услубда, бадиҳагўйликдан кенг фойдаланувчилари, кўпинча, шоир деб ҳам аталган. Шунингдек, Хоразмда достон айтuvчи аёллар ҳалфа номи билан машхурлар.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Ҳалқ достонлари бахши шоирлар томонидан шу кунгача аждодлардан – авлодларга ва тағин авлодлардан - авлодларга ўтиб кўйланиб, ижод қилиб келинаётган бой маънавий хазинадир.

Шунинг учун ҳам Мұхтарам Президентимиз И.А.Каримов “Алпомиш” достонининг минг йиллик юбилейида: “Бахши - шоирлар ўз ҳалқининг бийрон тилидир. Улар юртимизда доимо “Бахшили эл – яхшили эл” деб улуғланган.

Бугун биз Ёдгор бахши ва Тилла кампир, Жоссоқ шоир ва Амин бахши, Шерна бахши ва Эргаш Жуманбулбул, Фозил Йўлдош ва Пулкан шоир, Ислом шоир ва Абдулла шоир, Сайдмурод Паноҳ ва Бекмурод Жўрабой ўғли, Берди бахши ва Раҳматулла Юсуф ўғли, Қодир бахши, Шоберди бахши каби достончиларнинг номларини эҳтиром билан тилга оламиз. Уларнинг ноёб қобилияти, юксак маҳорати туфайли Алпомиш бор салобати ва нафосати билан яшаб келмоқда”¹. Бахши ва достон сўзлари моҳиятан олиб қаралганда эгизак сўзлар, уларнинг биридан иккинчисини ажратиб бўлмаганидек, ушбу сўзлар мазмунан ҳам бир-бирини тўлдириб туради. Бахши (*baxsi, baqsi*) сўзи луғатларда туркий сўз бўлиб, мураббий ва муаллим маъноларини англатади, умуман, тарбиячи, етакчи, йўлбошли каби талқинлар ҳам унда мужассам.²

Республикада таниқли адабиётшунос олим достончилик ва бахшичилик мактаблари ижоди мавзууда ўнлаб илмий асарлар муаллифи Тоштемир Турдиевнинг “Ўзбек халқининг севимли достони” рисоласи ,“Тошбосар” достони, уни ёзиб олиш, нашр ишларида Р.Мустафоқулов саъй-ҳаракатлари ва бошқалардан унумли истифода этдик. Шунингдек, ёш тадқиқотчи Икром Умировнинг “Бадаш” номли анъаналаримизнинг факат Кўҳитанг тоф этакларида жойлашган қишлоқлардан Хатак қишлоғи учун хослиги ва унинг турлари ҳақидаги таснифидан истифода этганимиз анча эътиборлидир. Абдуназар Поённинг “Рамазон чопағон” ва “Турсун мерган” достонлари таҳлили ҳамда Сайфулло бахши ижодига мансуб “Хулкар пари” достонининг матни ва маълум тадқиқий баёнларига ҳам битирув малакавий ишидан жой берилган.

Достон атамаси кенг қамравлидир, муайян мазмунли тизимга эга назм ва насрдан ташкил топган катта ҳажмли асар, қаҳрамонлар силсиласи, воқеалар ҳалқаси узвийлиги ва ўзаро ҳамоҳанг боғланиши билан диққатлидир. Масалан, Алишер Навоий “Сабъаи сайёр” достони ўн биринчи бобининг сарлавҳасига эътибор қилинг: “Шоҳ Бахром достонига шуруъ қилурдин бурун бир неча сўзга

¹ Каримов И.А. Озод ва Обод Ватан. Эркин ва пировард мақсадимиз. 8 том. –Тошкент: Ўзбекистон, 2000. – 525 б. (Алпомиш достонининг 1000 йиллик юбилейидаги маъруза.1999 йил, 6 ноябрь.).– Б. 81.

² Древнетюркский словарь. – Ленинград: Наука, 1969. – С. 82.

муртакиб бўлмоқ ва ул достонда тағиyr ва табдил воқеъ бўлғоннинг узрин кўлмоқ... ”.³ Алишер Навоий достон атамасини айни шу ўринда “Шоҳ Баҳром достони...” деганда “Шоҳ Баҳром қиссаси...” яъни достондан мурод қисса бўлиб, ривоят ва афсона маъноларига ҳам ишора мавжуд. Демак баҳши ва достон ёки баҳшичилик ва достончилик атамалари уйқаш маъноларни талқин этиб, эл ҳурматига сазовор баҳши ҳамда эл қалбига етиб борган достон тарзида олқишлиар оламида устувор мақом эгаллаган. Биз сўз юритган баҳшичилик ва достончилик тарихи, унинг маънавий асослари, айни маҳалда миллий қадриятларимиз борасидаги ўрни ва унинг тарихий аҳамияти боғлиқ чамбарчас жиҳатлар ўз моҳияти эътибори билан қимматлидир. Биз таҳлилга жалб этган мавзуларнинг турфа хил олами ва турли хил кўлами бепоён, баҳшичилик мактабларининг ёки достончилик мактабларининг илдизлари ва манзиллари масаласининг долзарблиги замон ва замин талабидан келиб чиқилади ҳамда шунга қараб белгиланади.

Тадқиқотнинг мақсади: Баҳшичилик санъатининг мустақиллик йилларида ривожланиш босқичлари, шаклланган мактабларини илмий-назарий жиҳатдан асослаш ва ушбу жараёнга йўналтирилган илмий методик тавсиялар ишлаб чиқиш

Тадқиқотнинг вазифалари:

- муаммога доир тарихий, фалсафий, демографик, социологик, филологик, педагогик ва психологик манбаларни ўрганиш, умумлаштириш ва таҳлил қилиш;
- баҳшичилик санъатининг мустақиллик даврида ривожланиш жараёнининг мавжуд ҳолатини назарий ва амалий жиҳатдан ўрганиш ва умумлаштириш;
- баҳшичилик мактабларининг шаклланиш жараёни ва уларни ривожлантириш йўлларини аниқлаш;
- баҳшичилик санъати ривожланишига мустақиллик даврида эътибор қаратилиши ҳолатини ўрганиш ва таҳлил қилиш;

³ Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 10 –том. Хамса. Сабъаи сайёр. – Тошкент: Фан, 1992. –Б.72.

Тадқиқотнинг обьекти: бахшичилик санъатининг мустақиллик даврида ривожланиш босқичларини ўрганиш, таҳлил этиш билан боғлиқ бўлган ижодий ва ташкилий жараён;

Тадқиқотнинг предмети: бахшичилик санъати намуналаридан ва, хусусан, “Алпомиш” достонидан фойдаланишнинг шакл, метод ва воситалари.

Тадқиқотнинг методлари: бахшичилик мактабларининг қиёсий таҳлили, мавзуга алоқадор меъёрий ҳужжатлар, қарорлар, халқ оғзаки ижоди, бахшичилик санъати мавзусига оид семинарлар материалларини ўрганиш, сухбат, интервью;

Тақиқотнинг методологик асоси: Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги Қонуни, “Кадрлар тайёрлаш миллий дастури”, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 25 июндаги “2013 -2018 йилларда замонавий маданият ва ахоли дам олиш марказларини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 178-сон қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси Инновация лойиҳасини давлат буюртмаси асосида №И-2013-11-3-сонли шартномасида қайд этилган “Ўзбекистонда бахшичилик санъатининг шаклланиши ва тараққиёти тарихи” мавзусидаги лойиҳаси, Вазирлар Маҳкамасининг 2010 йил 7 октябрдаги “2010 — 2020 йилларда номоддий маданий мерос обьектларини муҳофаза қилиш, асрар, тарғиб қилиш ва улардан фойдаланиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори, Республикаизнинг Биринчи Президенти Ислом Абдуганиевич Каримовнинг маданият ва санъат, маънавиятга оид китоблари мазкур битирув малакавий ишнинг моҳиятини очиб беришга катта ёрдам берди. Шунингдек, бахшичилик санъатининг ривожлантиришга оид адабиётлардаги маълумотлардан фойдаланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги:

- муаммога доир тарихий, фалсафий, демографик, социологик, филологик, педагогик ва психологик манбаларни ўрганилиб, умумлаштирилди ва таҳлил қилинди;

- бахшичилик санъатининг мустақиллик даврида ривожланиш жараёнининг мавжуд ҳолати назарий ва амалий жиҳатдан ўрганилди ва умумлаштирилди;
- бахшичилик мактабларининг шаклланиш жараёни ва уларни ривожлантириш йўллари аниқланди;
- бахшичилик санъати ривожланишига мустақиллик даврида эътибор қаратилиши ҳолати ўрганилди ва таҳлил қилинди;

Тадқиқотнинг назарий аҳамияти шундан иборатки, унда мустақиллик даврида бахшичилик санъатининг ривожланиши ва унинг тарихий тарққиёт босқичлари битирув малакавий иши доирасида биринчи марта маҳсус тадқиқ қилинди. Шунингдек, санъат олий ўкув юртларидағи халқ ижодиёти йўналишларида таҳсил олаётган талабаларга бахшичилик санъати, унинг мактаблари ва бахши ижодкорлар ҳақида билим бериш, машғулотлар ва турли тадбирлар ўtkазишни бахшичилик намуналари билан бойитишнинг ташкилий-педагогик жиҳатлари илмий асосланган мазмуни билан изоҳланади.

Тадқиқотнинг амалий аҳамияти: Тадқиқот жараёнида ўтказилган педагогик усуллар ва тадқиқот натижасида тўпланган илмий хуносалардан бахшичилик санъати ривожланиш босқичлари, унинг тарихий тараққиёт босқичлари ҳақида услубий тавсияномалар ишлаб чиқилиб, халқ байрамларни саҳналаштириш ва ташкил қилишда, маданий-маърифий тадбирларни ташкиллаштиришда фойдаланиш мумкинлиги назарда тутилади.

Тадқиқот ишининг структуравий тузилиши: Битирув малакавий иши кириш, 2 боб, тўрт параграф, хуноса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат

I-боб. Бахшичилик санъатининг тарихий илдизлари ва манзиллари

1.1. *Бахшичилик санъатининг тарихий тараққиёт босқичлари*

XX аср 20-йилларида бадиий бахшичилик санъатининг замонавий услубида кўйланган насрчилик ривожлана бошлади. Шоир ва ёзувчилардан Ёкуб Носирли, Б. Кербобоев, Н. Сарихонов, А. Дурдиев, Х. Деряев, драматурглардан А.Карлиев, Б.Омонов ва бошқа адилар ҳикоя, қисса, роман ва пьесаларида халқ ҳаёти, қувонч ва ташвишларини ҳаққоний тасвирлашга интилдилар. 1934 йил Туркманистон ёзувчилар уюшмаси ташкил этилди. 1928 йилдан ёзувчиларнинг ойлик адабий- бадиий журнал нашр этила бошлади. Иккинчи жаҳон уруши йиллари туркман адилари босқинчиларга қарши халқ нафратини ифодаловчи назмий ва насрий асарлар яратдилар. Жумладан, Ё.Носирлининг «Лейтенантнинг ўлими», П.Нурбердиевнинг «Ватанпарвар чол» достонлари, Қ.Сейтлиевнинг шеърлари, Д.Холдурдининг «Оқ халатли қиз» достони ва бошқа асарларда уруш ва туркман халқининг фронт орқасидаги фидоийлиги ўз аксини топган. Урушдан кейинги туркман адабиётида тинчлик учун кураш, одамлар ўртасидаги муносабат асосий мавзу бўлди. 1950 йилларда А.Отажонов, М.Саидов, К.Қурбоннапасов, А.Хайдов ва бошқа адабиётга кириб келдилар. 1960-1970 йиллардан йирик насрий асарлар адабиётда етакчи ўрин эгаллади. Қилич Кулиевнинг «Қора карvon», Беки Сейтоқовнинг «Биродарлар», Х.Деряевнинг «Қисмат» романлари ва бошқа яратидди. Б.Кербобоев, Х.Исмоилов, М.Гарриев, К.Тангриқулиев, А.Боймуродовлар болалар адабиётига қизиқарли асарлари билан ҳисса қўшдилар.

XX асрнинг 2-ярмида бахшичиликнинг йирик насрий асарлар адабиётда етакчи ўрин эгаллаган Б.Худойназаров, А.Қурбонов, О.Оқмамедов, Я.Маметиев, Т.Жумагелдиев ва бошқа адиларнинг романлари босилиб чиқди. А.Муродов, У.Абдуллаев, Ж.Аллаков, Р.Ражабовлар адабиётшунослик ва адабий танқид соҳасида баракали ижод қилдилар. Бошқа халқлар адилари, жумладан, ўзбек ёзувчиларининг энг яхши асарларини туркман тилига таржима қилишга катта аҳамият бериб келинди. Мусиқаси. 1929 йил Ашхободда бадиий техникум мусиқа бўлими билан бирга очилди (1935 йилдан мусиқа билим

юртига айлантирилган). Илк туркман композиторлари А.Қулиев, В.Мухатов, Д.Оvezовлар етишиб чиқди. 1929 йил симфоник оркестр, 1934 йил хор, 1941 йил Опера ва балет театри ташкил этилди. 1941-1945 йилларда «Зухро ва Тоҳир», «Шоҳсанам ва Гариб» опералари, «Алдар кўса» балети яратидди. Композитор А.Шапошников билан В. Мухатовнинг «Камина ва қози» ҳажвий операси, М.Равич билан Н.Мухатовнинг «Зўраки табиб» балети, А.Қулиев, А.Шапошников, В. Ахмедовнинг оркестр учун ёзган концертлари 1950- 1960-йиллардаги туркман мусиқасининг ютуғи бўлди. 1970-1980-йилларда туркман мусиқаси услубида янги силжиш содир бўдди. Композиторлардан Ч.Нуримов («Гармселнинг ўлими», «Қўҳитанг фожиаси» балетлари, симфоник концертлари), Н.Холмамедов (вокал қўшиқлари), А.Агажиков («Сўна» ва «Таҳликали тун» опералари, «Феруза» балети), Р.Оллаёров (оратория ва симфониялари) янги ифода усулларидан фойдаландилар. Ч.Ортиков, Д.Нуриев каби ёш композиторлар ижод қила бошлади. Ижрочилар орасида дирежёр Х.Аллануров, хонандалардан А.Аннақулиева, М.Қулиева, М.Шахбердиева, раккос ва рақкосалардан Г.Мусаева, А. Пурсияновлар машхур. Ашхобод ва Тошховузда мусиқали драма театрлари, Ашхободда Миллий консерватория, Ашхобод, Мари ва Туркманободда мусиқа ва санъат билим юртлари, турли шаҳарларда мусиқа мактаблари бор.

Ўтмишда адабиётшунослигимизда достон истилоҳи билан ёнма-ён поэма ва баллада атамалари қўлланила бошланган эди, янги атамаларнинг кириб келиши яхши ҳодиса. Бу билан тил бойиб боради, лекин бу тилимиздаги мавжуд барқарорлашган истилоҳларнинг сунъий равишда сиқиб чиқариш ҳисобида бўлмаслиги лозим. Шукрки, Алишер Навоий асарларини ва бахшилар куйлаган оғзаки ижод намуналарини достон деб аташни канда қилмаганмиз, оқибатда достон каломи тилимизда ўз жарангини сақлаб қолган. Бизнинг сарзаминда яшовчи ўзбеклар орасида биргина бахши сўзининг турли атамалари учрайди ва уларнинг ҳар бири ўз маъноси билан ўша сўзнинг зеболигини таъминлайди. Чунончи бахшининг шоир, созчи, созанд, соқи, сановчи,

юзбоши, халфа, жиров, жирчи, оқин, охун ва бошқалар⁴. Шундан уларни Жолмон бахши, Жоссоқ шоир, Йўлдош шоир, Биби шоира, Шерна юзбоши, Хонимжон халфа, Қурбон созчи, Қодир созчи, Ҳайбат соқи ва бошқа номларда аташган. Улар элнинг, улуснинг севимли кишилари бўлган, уларга доимо эъзоз ва эҳтиром изҳор этилган, улар туфайли тўйларга, йиғинларга, сайилларга, базмларга файз кирган. Бахшилар ижросидаги “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Кунтуғмиш”, “Рустамхон”, “Муродхон”, “Мисқол пари”, “Ҳасанхон”, “Авазхон”, “Равшан”, “Интизор”, “Эрали”, “Ойсулув” ва бошқа қўплаб шу каби достонлар эл ардоғига сазовор этилган.

Достонлар – халқнинг тарихи, эл-улус ўтмишининг баёни, орзу-армонлар кечмиши, бир сўз билан айтганда халқ тарихининг қўшиғи, тақдирининг оҳанги, қисматининг мунгли мусиқаси, келажакнинг шодон ялласи. Бахшилар эса ана шу халқ тарихининг куйчиси, тенгсиз ҳофизи, туғрироғи, аждодлар ва авлодлар ўртасидаги олтин занжир, тарихни тарихга оғзаки кўчирувчи, тарихни тарихга муҳрловчи, тарихни тарихда қолдирувчи моҳир ижодкор. Достонлар ичida “Алпомиш” достони шоҳ достон деб аталади, у айнан шу номга муносиб, лекин Совет тузуми замони 1950-йиллар унинг номига қанчалар таъна-дашном ва тухмат тошларини отилди. “Алпомиш” достони ҳукмрон синф манфаатини ҳимоя қилувчи ғоялар билан суғорилган, шунга мослаштирилган, унда халқчиллик, халқчил ғоялар бегона ёки йўқ ҳисобида деб, аюҳаннос солишгача бориб етдик! Лекин узок тортишув, баҳсу мунозарлардан сўнг достоннинг халқчиллиги, унда халқчил ғояларнинг мавжудлиги исботини топди, достон халқники эди ва у халқга қайтарилиди.

Мустақиллик йиллари “Алпомиш” достонининг сирларини англадик, сехрларини намоён этдик, унинг ўзлигини тикладик, унинг борлиги бизнинг борлигимиз эканини исботладик. “Алпомиш” достонининг 1000 йиллик тантаналари ўtkазилди, илмий-назарий анжуманлар уюштирилди, кинофильмлар яратилди, достоннинг янги нашрлари амалга оширилди.

⁴ К.Имомов, Т.Мирзаев, Б.Саримсоков, О.Сафаров. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. –Тошкент: Ўқитувчи, 1990. –Б. 227–232.

“Алпомиш” туркий халқлар ижтимоий ҳаёти билан чамбарчаслиги янада мароқли, достоннинг ўзбек, қирғиз, қозоқ, қорақалпоқ, татар, бошқирд ва Олтой ўлкаси каби улкан заминда тарқалганининг ўзи ҳам буни тўлиқ тасдиқлаб турибди. Бу хил ҳодиса “Гўрўғли” туркум достоларга ҳам тааллукли, достон ўз миқёси жиҳати билан Марказий Осиё ҳамда Кавказ халқларидан озарбайжон, арман, грузин ва ҳатто Туркия ва Эрон сингари кенг худудда тарқалган. Биз битирув малакавий ишида “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Равшан”, “Юсуф ва Аҳмад”, “Тоҳир ва Зухра”, “Ёзи ва Зебо”, “Хулкар пари”, “Тошбосар” ва бошқа талай достонларнинг яратилиш тарихига доир маълумотлар таҳлилида ўзбек фольклоршунос олимлари тадқиқотларига таяниб иш тутдик.

Хусусан, “Алпомиш” достони бўйича Ҳ.Зариф, Т.Мирзаев, М.Сайдов, “Гўрўғли” достони борасида Ш.Турдимовнинг янги изланишлари, “Юсуф ва Аҳмад” достонининг нашри масаласида Б.Саримсоқов, “Тоҳир ва Зухра” ўйналишида М.Жўраев ва Ф.Маматкулова кузатувлари, “Ёзи ва Зебо”нинг ёзиб олиниши ва чоп этилишида М.Муродов ва А.Эргашев хизматлари, “Ўзбекистонда бахшичилик мактаблари”, “Сурхон бахшилари”, “Оғзаки ижод турлари ҳамда мусиқа ва ижро услублари”, “Халқ бахшилари ижодида термалар”, “Халқ оғзаки ижодига оид атамалар” фасллари жойлаштирилган. Ушбу битирув малакавий ишини ёритишда таниқли фольклоршунос, адабиётшунос, руҳшунос, файласуф, элшунос соҳасида кенг йўналишда илмий тадқиқотлар олиб борган В.М.Жирмунский, Ҳ.Т.Зарифов, И.Султонов, Ж.Фрэзер, В.Я.Пропп, А.Панов, Б.Н.Путилов, М.Афзалов, М.Сайдов, Т.Мирзаев, К.Имомов, О.Сафаров, М.Муродов, Б.Саримсоқов, М.Очилов, Ф.Жалолов, Ҳ.Эгамов, А.Эргашев, Т.Турдиев, А.Чориев, М.Неъматова, Ж.Култоев, И.Ҳақкулов, М.Жўраев, Ф.Маматкулова, С.Рўзимбоев, А.Мусақулов, Б.Тўхлиев, Н.Раҳмонов, О.Мадаев, Ш.Турдимов, этнограф-ботаник И.С.Сагитов, Т.А.Жданко, Л.Р.Задихина, А.Ходзико, Б.А.Карриев, П.Н.Баратов, Ш.Элчин, Соим Сока ўғли, Ф.Туркман, И.Ўзкан, О.Ўғуз, М.Экичи, Ҳ.Тамхасиб, М.Сейидов, Ҳ.Корогли, А.Маргулон, К.Райхл, Ж.Эшонқулов, Ш.Орифий, Т.Турдиев, Ҳ.Оқбўтаев, Қ.Мамашукиров,

Р.Мустафақулов, М.Олломурод, Н.Тўраев, С.Қурбонова ва бошқаларнинг илмий тадқиқотлардан кенг маънода фойдаланилди.

Ушбу битириув малакавий ишини ёзишда мавзуларни илмий таҳлил қилиш жараёнида Ўзбекистонда таниқли фольклоршунос олим Академик Т.Мирзаевнинг бевосита илмий тадқиқотлардан, ўзбек достончилиги, унинг маънавий тарбиявий аҳамияти борасидаги илмий ишлари натижалардан ҳамда таниқли фольклоршунос М.Афзалов, М.Сайдов, М.Муродов, Б.Саримсоқов, М.Жўраев, Ш.Турдимов, А.Эргашев, Т.Турдиев, Ж.Эшонқулов, Р.Мустафоқулов ва Ф.Маматқуловаларнинг ижодий ишларидан ва илмий тадқиқотлардан унумли фойдаланилди.

Муаллифлар китобхонларнинг фикр-истакларини интизорлик билан кутадилар, билдирилган ҳар бир мулоҳаза, айтилган маслаҳат, билдирилган танқид келгуси нашрларда ҳисобга олинади. Аммо танқиднинг беғараз бўлишини хоҳлаган ҳолда, ҳар бир ишда ҳам кемтиклар бўлиши, маълум камчиликларга йўл қўйилиши табиий эканлиги ва уни тузатиш учун вақт талаб этилишини унутмаслик лозим. Биз бошлаган иш дебоча, бу соҳада келгусида қилинажак ишлар жуда кўп, ўша ишлар бизнинг йўл қўйган айрим камчиликларимизни тузатишлари ва ҳисобга олишлари муқаррар.

XX аср ўрталаридан Фарғона-Тошкент мақом йўллари билан бирга Бухоро Шашмақоми ижрочилиги ҳам ривож топишига ўз ҳиссасини қўшган Ф. Шаҳобов, Ш.Соҳибов, Б.Файзуллаев ва бошқаларнинг хизмати алоҳида аҳамиятга эгадир. XVI асрдан тожик адабиёти форс тилидаги адабиётларнинг умумий оқимиidan ажралиб, мустақил ривожланди. XIX асрнинг 2-ярми – XX аср бошларида тожик адабиётида маърифатпарварлик оқими вужудга келди. Бу оқимнинг асосчиси тожик ва ўзбек халқларининг мутафаккири Аҳмад Дониш эди. Шоир ва ёзувчилардан Раҳматулло Возех, Шамсиддин Шоҳин (1859-1893), Муҳаммад Ҳайрат (1878-1902 йиллар) ғоявий жиҳатдан Аҳмад Донишга яқин эдилар. Тожик маърифатчилик адабиётида янги жанрлар (реалистик ҳикоя, фалсафий-романтик қисса ва бошқа) пайдо бўлди, адабий тил халқ тилига яқинлаша бошлади.

1.2. Бахшичилик мактабларининг санъат таълимида тутган ўрни, роли ва тарбиявий аҳамияти

Марказий Осиё бахшичилик мактаблари. Сурхондарё ва Қашқадарё мусиқа услуби – ўзбек анъанавий мусиқасининг маҳаллий услубларидан бири бўлиб, мазкур худудда яшаётган халқнинг этник таркиби, келиб чиқиши, тарихан қарор топган ижтимоий-иктисодий ва маданий шароитлари ушбу услубнинг ўзига хослигини белгилади. Жумладан, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятлари ўзбек аҳолисининг кўпчилик қисми азалдан ярим кўчманчи ҳаёт кечириб, асосан чорвачилик ва дехқончилик билан шуғулланаётганлиги сабабли айнан, шу жараёнларга боғлиқ бахшилар томонидан кўйланган халқ кўшиқлари салмоқли ўрин тутади. Масалан, Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудларида кам учрайдиган бахшилар томонидан кўйланган “соғим кўшиқлари” (“Хўш-хўш”, “Турей-турей”, “Чурей-чурей”) соғилаётган жониворларни тинчлантириш, эркалаш ва уларни ийдириш мақсадларида кенг кўлланилади. Дехқончилик билан боғлиқ бахшилар томонидан ижро этилган кўшиқлар эса ер ҳайдаш (“Қўшчи кўшиғи”, “Шох мойлаш”, “Қўш ҳайдаш”, ҳосилни ўриш (“Ёзи”), хирмонда буғдой ёки арпани янчиш (“Майда”), баҳор келиши (“Наврӯз” ва бошқалар) пайларда куйланади. Айниқса, турли йифин ва тўйларда бахшилар томонидан ижро этилаётган “қарсак” (“бешқарсак”) давра ўйин кўшиқлари машхур. Анъанавий мусиқа чолғулари эса асосан бахши чўпонлар ижодига хос сибизга, ғажир най, лапарчи аёллар томонидан кенг кўлланиладиган чангқўбиз, бахшиларга жўр бўлган дўмбира (яқин ўтмишда-кўбиз) билан чегараланганди.

Мусиқа ҳаётида бошқа ҳудудлардан фарқли ўлароқ бахши-шоирлар ва дўмбиракаш бахшилар асосий ўрин тутади. Дўмбирада ижро этилаётган бахши чўпонлар меҳнати билан боғлиқ чолғу қуйлар (“Чўпонча”, “Қўйларни судраш”, “Қўйларни йигиш”, “Чўпонни чақириш” каби), достон куй (“Бахши куй”) лар кенг тарқалган. Бахшилар ижодидаги “Алпомиш”, “Гўрўғли” каби қаҳрамонлик достонлари ҳамда турли мавзудаги термаларнинг ижросида маҳсус «ички овоз» услуби қўлланилади.

Сурхондарё-Қашқадарё мусиқа услубида достончиликнинг 2 йирик маркази - Шаҳрисабз достончилик мактаби ва Шеробод достончилик мактаби шаклланган.

Сўнгги даврларда бошқа маҳаллий мусиқа услубларига хос мусиқий анъаналар (масалан, мақом ижрочилиги санъати) ҳам ёйила бошлаган. Ҳозирда Сурхондарё-Қашқадарё мусиқа услуби кўпгина фольклор-этнографик ансамбллар (“Шалола”, “Бойсун” ва бошқа), эстрада хонандалари (М. Номозов, С. Қозиева, Ҳ.Рахимова) ижодига асос бўлмоқда, бахшилар танловлари, 2002 йилдан ўtkазиладиган “Бойсун баҳори” халқаро фольклор фестивали орқали жаҳон саҳнасига чиқмоқда.

Қозоқ баҳшичилик ва мусиқа санъати. Қозоқ халқи адабиёти халқ оғзаки ижодида баҳшичилик асосида думбира усулида бахшилар томонидан қўшиқ, эртак, мақол ва матал, қаҳрамонлик ва лирик-эпик достонлар кенг кўйланган. Қадимги достонлар ҳисобланган “Эр Тарғин”, “Қамбар батир” ва бошқалар халқ озодлиги, эрки ва мустақиллиги йўлида курашган халқ қаҳрамонлари мадҳ этилади. “Қиз жибек”, ”Баян Сулув”, “Айман-шолпан” достонларида қозоқ халқининг эркесварлиги куйланади. Халқ эртакларининг Алдар кўса, Жиренши, Тазша, Аёзбиби каби қаҳрамонларнинг саргузаштлари бахшилар томонидан акс этирилган эртаклар кенг тарқалган. XV асрда Асн Кайси, Сипира, Қазтуған, XVI асрда Дўстпамбет, Шалкииз, XVII асрда Жиембет, Марғаска Жиров, Ақтамберди, XVIII асрда Тетикора, Буқар каби Кароматов Ф., О локальных стилях узбекской народной музыки, М., 1964. ЎзМЭ 2004 й 8 том 162-бет Оқилхон Иброҳимов. Суръат оқин (жиров) лар ўз достонлари билан машҳур бўлдилар. XVIII-XIX асрларда қозоқ маданияти, жумладан, қозоқ баҳшичилик адабиёти тараққиётида янги давр бошланди. Жанақ Соғиндиқ ўғли, Мурат Мўнке ўғли, Абу Бакир Шўқон ўғли ва бошқаларлар тараққийпарвар халқ оқинларининг асарлари пайдо бўлди.

Бу даврда этнограф ва фольклоршунос Ч.Валихонов адабиётда маърифатпарварлик ғояларини ёйди. XIX асрнинг 2-ярмида танқидий реализм адабиёти - қоғоз ёзма бадиий адабиёт ривожланди. Унинг асосчиси, шунингдек,

миллий адабий тилнинг яратувчиси Абай Қўнонбоев бўлди. И.Олтинсарин маърифатпарварлик ғояларини яратди ва рус графиги асосида қозоқ алфавитини ишлаб чиқди. XX асрда ёзувчилардан С.Кубаев, С.Тўрайфиров, С.Дунетаев, М.Сералин, С.Кулеев, Т.Жўматбоев ва бошқаларлар маърифатчи-демократларнинг реалистик аъналарини давом эттирдилар.

XX асрнинг 20-йилларида қозоқ адабиётида Сакен Сайфуллин етакчи ўрин эгаллади. Бу даврда шеърият йўналишда Жамбул Жабаев, Н.Байгагин, Н.Байзаков, Т.Жароков, А.Тожибоев, Ф.Ўрмонов, А.Тоқмағамбетов ва бошқаларлар ва наср йўналишда М.Аvezov, С.Муқонов, Ф.Мусрепов, Ф.Мустафин ва бошқаларларнинг ижоди алоҳида аҳамиятга эгадир. Қозоқ оила ва аймоқларининг тарихан қарор топган турмуш тарзи, яъни асосан, ярим кўчманчи чорвачилик ва кўчманчилик, қозоқ халқи дуёқарашиб ва эътиқодлари акс этган шомонлик, тангричилик ва бошқалар асосида ривож топган. Анъанавий мусиқа амалиётида қозоқ бақси, яъни шомон-бахши, темеши, оленши, жиров, оқин, куйчилар анча халқ ўртасида шухрат топди. XVIII асрдан салсерэ (Сайёр ижодий гурухлари ташкил этган профессионал созанда, хонанда) ларнинг ижоди алоҳида ўрин тутади. Ҳар бир бахшининг ўзи ижод этган шахсий сарин (куй) лари илоҳий ҳисобланган, одамлар руҳига афсунжоду, фол очиш, табобат ва бошқалар маросимлар жараённида катта таъсир ўтказган. Халқ қўшиқлари мавсум ва диний (“тасаттиқ”, “навриз-олен”, “жарамазан”, “саҳар-олен”), табобат (бадик, “арбау”), оиласи молосим қўшиқлари (“жар-жар”, “синсу”, “бет ошар”, “танису”, “қоштасув”, “жоқтау” ва бошқаларлар), инсон ҳаёти туркумига оид “бесик жири”, “тусау кесу”, “жубату” “жиирма бес” ва бошқаларлар, терма, ўлан, жирлардан иборат. Халқ мусиқа чолғуси ҳисобланган қўбиз, чўпонлар ҳамда профессионал созандалар (Сармалай ва бошқаларлар) томонидан кенг қўлланилган сибизға оммалашган.

Халқнинг энг севимли чолғуси бўлган дўмбирада турли мазмундаги (ўйноқи “акжелен”, фалсафий “талғау”, драматик “косбасар”, лирик “қонир” ва бошқалар) куйларни Биржан-сал, Даулеткерей, Таттимбет, Жаяу-Муса, Курмонгози, Дина Нурпейсова каби созанда ва бастакорлар ижро этган.

Қозоқларда шунингдек, чангқұбиз, яқин ўтмишда шертер, жетиген (чорли чертма), карнай, довул каби өзіншілдер тарқалған. 1930 йилларда янги (күп овозли) мусиқа шакли ва жаранглари ривож топа бошлади. 1934-йил қозоқ халқ өзіншілдер оркестри (1944 йилдан Қормонғози номида), қозоқ мусиқали театри (1937 йилдан опера ва балет театри), 1935 йил Жамбул номидаги қозоқ давлат филармонияси, 1939 йил Қозоғистон композиторлар уюшмаси ташкил топди. Е. Брусиловский бириңчи қозоқ операторларини (“Қызы-Жибек”, 1934 йидан, “Жалбир”, 1935 йилдан, “Эр Тарғин”, 1937 йилдан), симфоник асарлар (“Сары арка” 3-симфонияси, 1944 йил ва бошқалар), канцата (“Қозоғистон”, 1947 йилдан), В. Веленканов бириңчи миллий балет (“Калкаман ва мамир”, 1938 йилдан) ларни яратишиган. “Жолдастар” (Р. Елебаев), “Қозоқ вальси” (Л. Хамиди) каби оммавий құшиқлар ижод этилган. 1944 йил Олмаотада консерватория очилди. Халқ мусиқа ижодини ўрганиш ва түплаш ишларида А. Затаевичнинг хизматлари (“Қозоқ халқининг 100 күйлари”, 1925 йилдан бошлланған “Қозоқ халқининг 500 күйлари”, 1931 йил) катта. XX асрнинг 2-ярмида симфония (М. Тұлабоев, К. Кужамьяров, Г. Жубанова ва бошқалар), опера ва балет (С. Мухаммеджонов, Г. Жубанова, Е. Раҳмадиев, А. Серкебаев ва бошқалар), камер мусиқа (Брусиловский, Жубанова ва бошқалар), құшиқ (Н. Тлендиев) ва бошқалар жанрлар ривож топди.

Туркман бағишичилік ва мусиқа санъати. Туркман халқининг бағишичилік санъати жуда қадимий бўлиб, Сурхондарё ва Қашқадарё вилоятларида яшаётган туркманлар томонидан кўйлаб келинаётган Ўрта Осиё халқларининг қадимий муштарақ асарлари бўлмиш “Шоҳсанам-Ғариф”, “Саёт ва Ҳамро”, “Гўрўғли”, “Лайли ва Мажнун”, “Юсуф ва Зулайҳо” каби достонларнинг туркман вариантлари кенг тарқалған. XVIII асрда туркман шоирлари назм тилини халқ тилига яқинлаштирилар. Маҳтумқули адабиётга бағишичилік санъатининг янги йўналишни бошлаб берди. XVIII аср охири – XIX аср бошларида Озодий (Маҳтумқулининг отаси), Дурди шоир, Сайдий, Зилолий, Мисқинқилич, Андалиб, Шайдоий, Фойибий, Камина туркман адабиёти ривожига катта ҳисса қўшдилар. XIX асрда яшаб ижод этган туркман шоирлари

ижодида бахшичиликка оид лирика етакчи жанр бўдди. Асл муҳаббатни мадҳ этувчи “Зухро ва Тоҳир” достонининг муаллифи Мулланафас туркман адабиётидаги лирика жанрининг ёрқин намояндасидир.

Туркман бахшичилик санъатига хос анъанавий шакллари қадимги эроний элатлар мусиқа ижоди ҳамда турк-ўғиз қабилаларининг мусиқа анъаналари негизида қарор топган. Туркман бахшичилик санъати Парфия пойтахти Нисо, Марғиёна пойтахти Марв, Сарахсдан топилган археологик ёдгорликлари исломгача бўлган мусиқа маданияти (мусиқа чолғулари) ҳақида тасаввур беради.

Салжуқийлар давлати даври (XI–XII асрлар) да туркманларнинг мусиқа маданияти равнақ топди. Туркман бахшичилигига кенг куйланган халқ қўшиқлари орасида дехқон жамоалари ҳаётига хос мавсум ва маросим қўшиқлари (“Йилан ойни”, “Чемче гелин” “Химмил”, “Хешелле” ва бошқа), шунингдек, оиласиий маросим ва майший (“Хушрой”, “Эдем-экрем”, “Ўлан”, “Азади” “Чапак”, “Зикир”, “Хувди”, “Аги”) қўшиқлари, байрам ва сайилларда аёллар ижро этадиган “Ляле”, “Маврике” каби жанрлар кенг ўрин олган. Мусиқа чолғулари орасида қадимги бахшилар томонидан севилиб ишлатилган хизлавук, жулжул, гопуз (чангқўбиз) ҳамда пуфлама туйдуклар, доирасимон депрек, дутор ва ғижжаклар мавжуд. Айниқса, туркман бахшилари кенг фойдаланган дутор куйлари (Қирқлар, Салтиқлар, Муқамлар) шакли мураккаблиги, нолаларга бойлиги билан ажралиб туради.

Миллий профессионал мусиқа йўллари туркман бахши ва созандалар ижодида намоён бўлади. Бахшилар дутор (дутор ва ғижжак, баъзида гарги-туйдуклар) жўрлигига қаҳрамонлик ва ишқий мавзудаги (“Гўрўғли” “Нежеб ўғлон”, “Саёт ва Ҳамро” “Шоҳсанам ва Ғариб” каби) достонларни маҳорат билан, маҳсус қўйлаш усууларидан кенг фойдаланиб ижро этадилар. Сурхон воҳасида аждодларимизнинг урф-одатларини ўзида сақлаб келаётган турли миллат вакиллари истиқомат қиласидилар. Воҳада яшаб келаётган турли миллатлар юрт равнақи, тараққиёти учун бир тану бир жон бўлиб курашиб келмоқдалар. Бир ариқдан сув ичиб, бир далада мол боқиб, тўй-ҳашамларда,

халқ сайилларида, мотам маросимларида елкама-елка туриб, ўзларининг қадимий ва ибратли урф-одатларини сақлаб келмоқдалар. Воҳада яшаб келаётган туркман халқ оғзаки ижоди ҳақида шуни айтиш мумкинки, достон жанри ва бу жанрни куйлаб ижро қиласидиган санъат эгалари бахшилар эканлигини биламиз.

Шу нарсани айтиш мумкинки, воҳадаги туркман бахшиларнинг ижро услублари, уларнинг куйлаётган достонлари ўзгача услубда янграйди, қўлида дутор (дутар) ушлаб куйлайди ва ўзига хос ижрочилик маҳоратига эга. Ўзбек бахшилари дўмбира жўрлигига достон куйлашади, бу икки асбобнинг фарқли томони шундаки, дўмбирада овозларни ажратадиган соз пардалари йўқ, дуторда эса аксинча бу ҳолат мавжуд. Воҳада туркман бахшиларнинг бу санъатни эгаллашида Туркманистондан маҳаллий халқнинг тўй - ҳашамларига ҳизматга келиб- кетиб юрган туркман бахшиларнинг санъати мактаб вазифасини ўтаган. Бу ерлик маҳаллий бахшилар ўзларига устоз деб туркманистонлик Мавлонбахши Худойқуловни билишади.

Иzlанишларимиз натижасида шуни билдики, воҳада достончилик ҳақидаги дастлабки маълумотлар рус ориенталисти Е.Ф.Калнинг кундалик дафтарида қайд этилган. У 1890 йилда Термиз яқинидаги Солиҳобод қишлоғига келиб тўхтаганида, айинли уруғидан бўлган Омонназар бахши унга уч соат тўхтовсиз дўмбира жўрлигига достон куйлаб берган. Е. Ф. Калнинг кундаликларини ўрганган фольклоршунос олим X.Зарифов, Омонназар куйлаган достон “Алпомиш” эканлигини аниқланган.

Бундан ташқари воҳа бўйлаб кўп экспедициялар олиб борилган, чунончи, XX асрнинг бошларига келиб воҳа халқ оғзаки ижодини, хусусан, достончиликни дастлабки ўрганаа бошлаган тадқиқотчилардан бири Ҳоди Зариф (1905–1972) эди. У 1929 йилда Жанубий Ўзбекистон воҳасида ўtkазилган этнолингвистик экспедиция аъзолари билан биргаликда қашқадарёлик Хидир, Бойсари, Ражаб шоир ва унинг шогирди Абдулла шоир Нурали ўғли, бойсунлик Холёр Абдукарим ўғли каби халқ бахшиларини аниқлаб, уларнинг репертуарлари билан танишди ва айrim достонларни ёзиб

олди. Термиз туманига қарашли эски Болдир қишлоғида туғилган туркман бахшилари вакилларидан ака-ука Чари бахши (1900 йилда туғилган) ва Жеббар бахшилар (1907–1990) ҳақиқий маънода ўз касбининг усталари эдилар. Изланишларимиз натижаси шуни кўрсатадики, Жеббар бахшининг номи баъзи фольклоршунос олимлар олиб борган тадқиқот ишларида келтириб ўтилган. Жумладан А.Қаҳхоровнинг “Келинойи” туркуми достонларининг ўзига хос хусусиятлари номли диссертациясида Жеббар бахши номи бир неча бор қайд этиб ўтилган.

Илованинг “Қашқадарё ва Сурхондарё достончиларининг шажараси” жадвалида энг пастки қаторда жойлашган. Табло ичига “Жаббор бахши Термиз Навшаҳар қишлоғи” деб ёзилган. Яна бир жадвалда “Саводсиз, саводли, кўп тили ва кўчманчи шоирлар” деб номланган бўлимда Жеббор бахши саводли шоирлар қаторидан жой олган. Икки воҳа – Сурхондарё ва Қашқадарё халқ шоирларининг достон айтиш маҳорат даражаси, ижрочилик қобилияти ва ижод этиш истеъоддларига қараб гурухлаштирилган жадвалда ҳам Жеббор бахши ижрочи достончилар гурухидан ўрин олган. Термизлик Муқим бахши Шахторов (1905–1994) Туркманистоннинг Чоржуй (Хозирги Лебаб) вилоятидаги Керки туманининг Халач (Чўғтепа).

1980 йили Термиз шаҳрининг ҳозирги “Бобур” боғида бахшиларнинг вилоят миқёсидаги қўрик танлови бўлиб ўтади. Муқим бахши Шахторов шу танловда қатнашиб, воҳа бахшилари орасида фаҳрли биринчи ўринни олишга мушарраф бўлади. Яна бир маҳоратли бахшилардан бири Турдиев Абдураҳмон бахши бўлиб, у 1926 йилда Термиз туманининг ҳозирги Паттакесар маҳалласида дунёга келган. Бу бахшилар “Гөрөғли”, “Шаҳсенам - Ғаріб”, “Ашиқ – булбул”, “Зухра - Тахир” ва “Саядли Ҳемра” достонларини ва Махтумқули, Зелилий, Кемина ва Саидий каби шоирларнинг шеърларини севиб ижро этиб халқ орасида танилганлар. Туркман устоз бахшиларнинг издоши сифатида Деврангелди Ҳайитов бахшичилик билан шуғулланиб катта ҳурматга сазовар бўлди.

Бахши Деврангелди Ҳайитов 1954 йилда Термиз туманига қарашли бўлган “Навشاҳар” қишлоғида туғилган. Деврангелди ёшлигидан дуторнинг овозини эшитиб ва бахшичилик сирларидан боҳабар бўлиб ўси. Унга устозлик қилган инсон тоғаси Жеббар бахши эди, Жеббар бахшининг устози эса туркманистонлик Ақмурад Ямғиров бўлган. Деврангелди ёшлигига устози билан кўп давраларда бирга бўлган, устозидан ўрганган достонларини бугунги кунда ёш бахшилар куйлаб келмоқда. Деврангелди бахшининг севиб ижро қиласаган достони “Гөрөғли” достонидир, бу достоннинг сир- асрорларини обдан ўрганиб олади. Бу достондан ташқари “Саядли Ҳемра”, “Шаҳсенам - Ғаріб”, “Ашиқ – булбул”, “Нажаб оғлан” ва “Зухра - Тахир” каби халқ достонларини, туркман халқ шоирларининг шеърларига ўзгартиришлар киритиб, ўз термалари билан биргаликда куйлаб келмоқда.

Қирғиз бахшичилик ва мусиқа санъати. Қирғиз халқ оғзаки ижодининг турли жанрлари – эртак, достон, қўшиқ, ривоятларни ўз ичига олган “Қурманбек”, “Кожожай”, “Эр-Тёштук”, “Жаниш Байиш” ва бошқалар бахшичиликнинг монументал қаҳрамонлик эпоси – “Манас” негизида ривожланган. Шоир Тўқтағул Сотилғонов ижоди 1917 йилгача бўлган халқ шеъриятини замонавий бахшичилик шеърият билан боғловчи ҳалқа бўлди. Барпи Алиқулов (1884–1949) шеърларида ижтимоий адолатсизлик, зулмга қарши норозилик туйғулари ўз ифодасини топди. Тўғалоқ Мулда ўз шеърларида қирғиз аёлларининг турмушини баён этди. Қирғиз миллий бахшичилик ёзма адабиёти асосчиси шоир Аали Тўқумбоев бўлиб, унинг дастлабки бахшичилик услубида ёзилган шеърлари 1924 йил биринчи қирғиз газетасида босиб чиқарилган. Қирғизларнинг мусиқаси бахшичилик кўйларини ўзида ифода этган мусиқа санъатини асрлар давомида сақлаб келган, кўчманчи чорвачиликка асосланган ҳаёт шароитида ривож топган. Шу боис анъанавий мусиқасида ансамблъ ҳамда жамоа ижроилиги шакллари деярли учрамайди, якка хонандалик ва созандалик йўллари асосий ўрин тутади. Халқ қўшиқ (ир) лари маросим (“Қошоқ” – йифи, “Жарамазан”, “Бешик ири” ва бошқаларлар), меҳнат (“Бекбекей”, “Ширилдан”, “Опмайда”), лирик (“Секетбай”, “Куйген”,

“Армон”), ўйин (“Селкенсек”), шунингдек, “Қиздар ири” ва бошқаларлардан иборат. Қирғиши шомон-бахши (бахши, куучу, бюбу, эмчи ва ҳоказо) лар томонидан асун-жоду ва табобат айтимлари ижро этилган. Бошқа туркий халқларда бўлгани каби оқин, манасчи, жомокчу (терма ижрочилари) нинг ижоди кенг тарқалган. Оқинлар насиҳат (“Улгу ир”, “Санат”), бағишлиов (“Арноо”, “Мақтоо”), қутлов (“Кутук тоо”) қўшиқлари, манасчилар “Манас”, “Семетей”, “Сейтек” туркумлари, “Курманбек”, “Кожожаш”, “Кедейхон” каби қаҳрамонлик достонларини ижро этади. Мусиқа чолғулари орасида қадимий дилдерек, жекесан, шалдирок, қўнғирок, ооз қўмуз (чангқўбиз) каби идиофонлар, пулама сибизга, чоор (най), торли қиёқ, қўмуз ва бошқаларлар мавжуд. Айниқса, қўмуз ва бошқалар чолғулардан ижро этиладиган йирик шаклдаги куйлар (“қамбаркан”, “кербез”, “ботой” ва бошқаларлар) оммалашган. Халқ орасида манасчилар Сагимбой Оразбеков, Саякбой Қоралиев, оқинлар Тўракул Сотилғонов, Қалиқ Акиев, Олимқул Усенбоев, ирчилар Атай Огомбаев, Муса Баётов, қўмузчилар Музооке Жаманкариев, Куренкей Белеков, Карамолдо Орозов, Ибрай Туманов, Самарбюбю Тўхтахунова, қиёқчилар Муратали Куренкеев, Сайд Бекмуротов ва бошқаларлар машхур.

1920-йилларда дастлабки драма, қисса, достонлари яратилган. Қирғиз адабиётидаги биринчи драматик асар М.Токобоевнинг (Бечора Какей) пьесаси (1927-йил сахналаштирилган), биринчи насрый асар К.Бялиновнинг “ажар” ҳикояси (1928 йил) дир. 1930 йилларда адабиётнинг барча жанр ва турлари ривожланди. Т.Сидикбеков, Қ.Жонтошевларнинг насрый, М.Елибоев, Қ.Маликов, Т.Уметалиев, А.Осмонов, дунган шоири Я.Шивазанинг шеърий Ж.Турсунбеков, Ж.Боконбоевнинг драматик асарлари босилиб чиқди. Иккинчи жаҳон уруши йиллари (1939-45) Қирғиз ёзувчилари ватан парварлик руҳида асарлар ёздилар (Ж.Боконбоев, М.Елибоев, А.Тўқунбоев, Қ.Маликов, Т.Сидикбеков, К.Баялинов, А.Осмонов, Т.Уметалиев ва бошқаларлар). Қирғиз адабиёти урушдан кейинги йилларда янада ривожланди. Адабиётга янги номлар биринчи қирғиз шоироси Н.Жетикашқаева, адиллар Ч.Айтматов,

К.Бобулов, Шахри Абдираманов, С.Ералиев ва бошқаларлар кириб келди. Ёзувчилардан Н.Бойтемиров, Ш.Бешиналиев, Т.Қосимбеков ва бошқаларлар, шоирлардан Т.Абилькосимова, Т.Кожомбердиев, О.Султонов, Ж.Абдикаликов, С.Абиқодирова, Р.Рисқулов ва бошқаларлар, драматурглардан Р.Шукурбеков, Т.Абдимүминов ва бошқаларлар машхур.

Қирғиз адиларининг кўп асарлари ўзбек тилига таржима қилинган⁹. Анъанавий мусиқа намуналарини тўплаш ва ўрганиш ишлари, асосан, 1920–1930 йилларда бошланган (А.Затаевич, В.Виноградов ва бошқаларлар). Шудаврдан бошлаб миллий композиторлик мактаби ҳам шаклана бошлади, А.Молдебоев, М.Абдраив, А.Тулев, А.Омонбоев каби профессионал қирғиз композиторлари етишди Мусиқали драмалар (“Олтинқиз”, А.Власов, В.Фере, 1937 йил, “Ўлим эмас, ҳаёт”, Власов, Молдибоев, Фере, 1938 йил) нинг саҳнага қўйилиши опералар яратилишига йўл очди, балет, симфониялар ижод қилинди.

“Манас” эпоси асосида биринчи қирғиз операси (“Ойгўзал”, 1939 йил, Власов, Молдибоев, Фере) яратилди. Власов ва Фере “Анор” (1940), “Арғимчоқ” 1943 йил биринчи қирғиз балетларини, қирғиз халқ куйлари асосида илк симфоник асарларини (Н. Раков билан) ижод қилишган. Власов, Молдебай, Фереларнинг “Манас” (1946 йил), “Тўқтағул” (1958 йил) ва бошқаларлар. Опералари, А.Омонбоев, С.Л.Германовнинг “Айдар ва Ойша” (1952 йил), А.Абраевнинг “Бўрон олдида” (1974 йил) ва бошқаларлар. Операларда қирғиз халқининг эрк ва баҳт учун кураши акс этди. Хонандалардан халқ артистлари С.Кийизбоева, А.Молдебоев, А.Мирзабоев, Минжилкиев, Х.Мухторов, К.Сартбоев, Т.Сейталиев, қирғизистон халқ артистлари К.Чодронов, М.Мустаева, М.Махмутова, дирежёрлардан халқ артистлари А.Жумахматов, К.Мулдабасан ва бошқалар машхур опера ва балет театр (1942 йил), филармония (1936 йил), Қирғизистон радио ва телевидениясининг катта синфоник оркестри (1970 йил), Миллий консерватория (1993 йил), Санъат институти (1967 йил), Бишкек ва Ўшда мусиқа билим юртлари, юзга яқин мусиқа мактаби, халқ ижоди маркази мавжуд.

1939 йилда Қирғизистон композиторлар уюшмаси ташкил топган. Мүлдә Басановнинг “Момо ер” балет оратореяси (1975 йил), Омонбоевнинг “Бўйдоқлар” (1961), Н. Давлесовнинг “Эҳтиёд бўлинг, келин” (1970 йил) ва бошқаларлар мусиқали драмалари, Тулеев, А. Жонибеков, Э.Жўмабоевнинг симфониялари замонавий қирғиз мусиқаси ютуғи бўлди.

Қорақалпоқ баҳшичилик ва мусиқа санъати. Қадимги ва бой тарихга эга қорақалпоқ фольклорининг асосини баҳшичилик санъатига доир лирик ва эпик асарларнинг барча турлари ташкил этади. Лирик жанр асарларига халқ достонлари, термалар, маталлар ва маросим қўшиқлари ҳисобланган ёр- ёр, хаужар, жўқлов, ярамазон, гулапсан, бадик ва бошқалар, шунингдек, баҳшичилик йўналишига айтис (айтишув, қўшиқ-беллашувлар), матал ва мақоллар, масаллар, тез айтиш; эпик жанр асарларига эртак, тўлғов, терма, достонлар киради. Достонлар қорақалпоқ фольклорининг асосий жанри бўлиб, тўрт тур (қаҳрамонлик, лирик, ижтимоий-маиший, тарихий достонлар) га бўлинади. Қорақалпоқларда кенг тарқалган достон “Алпамис” достони, шу каби “Едиге”, “Қублон”, “Қирқ қиз” машхур достонлари кўйланиб келинмоқда. Қорақалпоқ мумтоз баҳшичилик адабиётининг йирик намояндаси шоир Жиен Жировнинг (Тоғай ўғли 1730–1784) фаолияти муҳим аҳамиятга эга. Ўзининг “Улуғ тоғ”, “Пўсган ел” достонларида қорақалпоқларнинг Хоразмга кўчиб келиш тарихини қўйлаган.

Қорақалпоқларнинг Туркистондан кўчиб келишига шоирнинг яна бир “Хуш бўлинг, дўстлар” номли ажойиб баҳшиёна шеъри бағишланган. Яна бир шоир Кунхўжанинг баҳшичиллика хос шеърларида ўзи яшаган даврдаги халқ ҳаётини тасвирланади. Ажиниязнинг ижоди XIX асрда ижод қилган қорақалпоқ шоирлари орасида етакчи ўринни эгаллайди. Унинг асарлари алоҳида тўпламлар сифатида қорақалпоқ, ўзбек, қозоқ ва рус тилларида чоп этилган. Бердақ (Қарғабой ўғли (1827–1900) шоирнинг баҳшичилик йўналишдаги лирик, сатирик, дидактик шеърлари, тарихий достон (“Айдос бий”, “Амонгелди”, “Эрназар бий”) лари дикқатга сазовор. Шунингдек, Отеш Алшинбай ўғли (1828–1902), Қулмурот Қурбон ўғли (1845–1926), Қурбонбой Тожибоев (1876–

1958), Омар Сугиримбет ўғли ва бошқа шоирларнинг шеър, достон ва турли асарлари қорақалпоқ адабиёти тарихида муносиб ўрин эгаллайди. Қурбонбой Тожибоевдан илк бор “Қирқ қиз” достони 1940 йили фольклорист А.Бегимов томонидан тўлиқ ёзиб олинади ва кейинги йиллар нашр этилади.

Машхур “Қирқ қиз” достонининг дастлабки куйловчиларидан бири сифатида жиров Жиен Тоғай ўғли тан олинади. Достонда қорақалпоқ халқининг чет эл босқинчиларига (қалмоқ хони Суртайшо ва Эрон ҳукмрони Нодиршоҳ, умуман, қизилбошлилар) қарши кураши акс эттирилади, жангларда Гулойим бошлиқ қирқ қиз ва Хоразм баҳодири Арслон чексиз қаҳрамонлик намуналарини намойиш этадилар. Қурбонбой жиров Корқалғистоннинг Тўрткўл туманида яшаб ўтган, ёшлиқ онлари у даврининг кўзга кўринган баҳшиси Холмурот (вафоти 1902) дан достон айтиш сирларини ва қисман мусиқа чалиш машқларини ўрганади. Қорқалпоқ жирови Холмурот Нурота (Самарқанд вилояти) да яшаган ва шу ерда умргузаронлик қилиб, маҳаллий баҳшилар билан борди-келди қилиб турган. Бу шуни англатадики, демак Тўрткўл ва Нурота жиров ҳамда баҳшиларининг достончилик анъаналари бир бешикда вояга етиб, бир 11 Қырқ қыз. Қарақапақ халқынынг қаҳраманлықдасътаны. Со слов Курбанбая жрау записал и подготовил к печати А.Бегимов. Издание второе, исправленное. – Нукус: Каракалпакгосиздат, 1956. булоқдан баҳра олган. Икки ўртадаги ушбу хил алоқалар табиийки, кейинги давр достончилиги мактабларининг камолотига ўз таъсирини ўтказган, оқибатда муштарак достончилик анъаналари ривож топа борган. XX аср бошларида қорақалпоқ адабиётида баҳничиллика тааллуқли шеърият етакчилик қилди. Ҳозирги замон қорақалпоқ адабиётининг асосчилари А. Мусаев, С. Мажитов, К. Авезов, К.Ёрманов, И. Фозилов, Н. Довқораев, А. Бегимов, Ж. Аимурзаев, Д. Назберганов, М. Дарибаев, А. Шомуратов, С. Курбонниёзов ва бошқаларларнинг ижодида маданият ва маърифат, таълим, меҳнат, табиат, халқлар дўстлиги, аёллар тенглиги ва бошқалар умуминсоний масалалар асосий мавзулардан бўлди.

XX асрнинг 20–40-йилларидағи қорақалпок адабиётида Қози Маулик Бекмуҳаммад ўғли (1885-1950 йиллар), А. Дабилов, С. Нуримбетовлар ижодида халқ достончилиги ва бахшичилик оғзаки ижодининг бой анъанавий мероси кенг тасвирланган. Қорақолпоғистон мусиқа маданияти узоқ тарихга эга бўлиб, ҳозирги кунда бой мусиқий фольклор, оғзаки анъанадаги профессионал мусиқа ва, шунингдек, XX асрда ривож топган композиторлик ижодиёти намуналари га эгадир. Мусиқий фольклор шакллар асосини бахши қўшиқлар ташкил этади. Халқ маросимлари билан боғлиқ бир қанча жанрлар, яъни бахшилар томонидан айтиб келинаётган мавсум маросим қўшиқлардан “Айдар-айдар” шамолни чақириш, диний маросим “Ярамазан”, оиласвий маросим ва майший қўшиқлардан “Яр-яр”, “Хеужар”, “Ўлен”, “Синсиу”, “Жоқлау” ва бошқалар унинг энг қадимги қатламини ташкил этади. Бадиий мазмунига кўра халқ бахшилари қўшиқлари ишқий-лирик, тарихий, маросим, аёллар (қизлар), болалар қўшиқларидан иборат. Уларнинг аксарияти диатоник ладларга асосланиб, оҳанглари мелизматик безакларга бой, куйчанлик хусусиятларга эга. Қорақалпоқларда исломдан олдинги маданият ҳисобланувчи рухларни чақириш, улар ёрдамида беморларни даволаш учун порхан (парихон) лар томонидан ижро этилган “Бадик”, “Гулапсан” сингари айтимлар ҳам сақланиб қолган. Фольклор мусиқасида аёллар (қизлар) нинг чангқўбиз мусиқаси, йигит-қизларнинг театрлашган ўйин-қўшиқлари, лапарлари (“Яғлы бахар”) мавжуд. Қорақалпоқларнинг оғзаки анъанадаги профессионал мусиқасининг марказий қисмини достон мусиқаси эгаллайди. Қорақалпок достон ижро чилиари З турга бўлинади: жировлар, бахшилар ва қиссаҳонлар, уларнинг ҳар бири ўзига хос маълум ижтимоий-сиёсий шароитда юзага келган.

Шунингдек, улар бир-биридан репертуаридаги достонлар мазмуни, ижро услуби, достоннинг маҳсус айтимлари ҳамда мусиқий чолғу жўрнавозлиги жиҳатидан фарқ қиласи. Жировлар фаолияти анъанавий ижодининг энг қадимги қатламига мансуб бўлиб, қаҳрамонлик достонларни (“Қоблан”, “Шаръяр”, “Едиге”, “Алпамис”, “Маспатша”), тарихий тўлғовларни ички овозда қўбиз жўрлигига ижро этади. Б а х ш и (бақси) лар ишқий-лирик ва қаҳрамонлик

достонларни (“Юсуф-Зулайхә”, “Зауре-Тайир”, “Юсуф-Аҳмет”, “Гүрӯғли”) ҳамда мумтоз шеърият асарларини очик овозда, дутор ва ғижжак жўрлигига (гоҳида бўламон ҳам қўшилади) ижро этишади. Куйлар мураккаблиги, ифода воситалар бойлиги билан жировдан фарқ қиласди. Қиссаҳонлар кўпинча саводхон шахслар бўлиб, ҳалқ йиғинларида достон қўлёзмаларини ўқиб ёки ёдан айтиб беришади. Улар шеърларни фақат ўзига хос, нутқ интонациясига яқин айтим куй (нама) ларга солиб, мусикий чолғу жўрлигисиз очик овозда ижро этишади. Ғижжак (гиржек) ва бўламондан ташқари чангқўбиз, қамиш сурнай ва болалар хуштаги (“искирауик”) киради. Ўтмишда қорақалпоқларда чиндовул, сурнай, карнай, ноғора, дап (доира) каби чолғуларнинг мавжудлиги ҳақида қаҳрамонлик достонларида маълумотлар сақланган. Булардан қўбиз ва дутор кенг тарқалган, уларда моҳир созандалар томонидан қорақалпоқ мумтоз чолғу куйлари чалинади. Айниқса, дутор куйлари орасида “Мухаллес”, “Налиш” каби туркумий куйлар шаклан мураккаб ва ифода воситаларининг бойлиги билан ажралиб туради.

Қорақалпоқ ҳалқ анъанавий мусиқа ривожланишига XX асрда Нурабулло жиров, Ерпўлат жиров, Ҳўқиз жиров, Жумабой жиров, Қиёс бахши Ҳайратдинов, Жапақ бахши Шомуротов, Есжан бахши Қоспўлатов, Кенжабой бахши Тилевмуротов, Қорақалпоғистон ҳалқ артисти Т.Қурбонов ва бошқалар салмоқли ҳисса қўшдилар. 1960–1980 йиллар қорақалпоқ драматургиясида П.Тўлегеновнинг «Оналар», «Кўланка», «Инсон тақдири», Ж. Аймурзаевнинг «Бердақ», «Қадрдон доктор», С.Хожаниёзовнинг «Сўймаганга сўйканма», «Аҳмоқ подшо», Т. Сейтжонов, И. Юсуповнинг пьесалари (А.Шамуратов билан биргаликдаги) муҳим аҳамият касб этади. Шу даврда лирик-эпик шеърият мазмуни ва мавзуси, унинг жанр жиҳатдан ўзига хослиги ривожланди ва бойиди. Ҳозирги замон қорақалпоқ шеъриятини ғоявий- мавзули бадиий-эстетик жиҳатдан бойитишга И.Юсупов салмоқли ҳисса қўшди. 1980 йилларнинг иккинчи-ярмида К.Мамбетовнинг «Хуждан», О.Абдураҳмоновнинг «Бўсаға», А.Отепбергеновнинг «Дўзах ичида», К.Рахмоновнинг «Оқибат», Шахри Сейтовнинг «Халқобод» романлари яратилди. Шеъриятга ўз овозига эга

бўлган К.Каримов, К.Реймов, Н.Торешова, М.Жуманазарова, О.Сейтаев, О.Сатбаев, Ж.Хўшиёзов, Х.Даулетназаров, Ж.Избосканов, Х.Айимбетов каби истеъдодли ижодкорлар келиб қўшилди.

Тожик баҳшичилик ва мусиқа санъати. Тожик халқининг адабиёти ва маданияти жуда қадимий ва бой тарихга эга. Тожик ёзма адабиётининг манбалари ҳозирги Эрон, Афғонистон ва Ўрта Осиё ҳудудида яратилган қадимий халқ оғзаки баҳшичилик ижодидан бошланади. IX–XV асрларда форсий (дарий) тилидаги мумтоз адабиёт тожик ва форсий халқлар тарихий-маданий тараққиётининг ҳосиласи эди. Тожик достончилик адабиёти ва мактаби бир неча даврни ўз ичига олади: Биринчи давр – форслар, дарийлар ва тожиклар учун умумий бўлган форс тилидаги IX–XV асрлар адабиёти; Иккинчи давр - асосан, Ўрта Осиё ҳудудида XVI–XIX асрнинг 1-ярмида мавжуд бўлган тожик адабиётини; Учинчи давр – XIX асрнинг 2-ярмидан XX асрнинг 30-йилларигача бўлган тожик адабиётини; Тўртинчи давр – XX асрнинг 30-йилларидан ҳозиргacha бўлган тожик адабиётини ўз ичига олади.

IX–X асрларда форс-тожик тилидаги баҳшичилик достон билан боғлиқ адабиёт, айниқса, тез ривожланди, шу сабабли бу давр ҳақли равишда тожик мумтоз шеъриятининг “олтин асли” ҳисобланади. Сомоний (875–1005) лар давлатининг маркази Бухорода форс тилидаги шеърият асосчиси Абу Абдуллоҳ Жаъфар Рудакий Самарқандий (858–940) ижод қилди. Шеърий, насрий, фалсафий-таълимий асарларда қадимий халқ анъаналари ва қаҳрамонлик воқеалари, адолатли шоҳлар қиёфалари қаламга олина бошлади. Абу Шукур Балхий, Абулҳасан Кисоий, Дақиқий (929–977) ижодларида инсонпарварлик ва адолат ғоялари тарғиб қилиниб, зулму зулмат қораланди. X аср охири ва X1 аср бошларида форс-тожик шоири Абулқосим Фирдавсий Тусий (934–1020) ўзининг ўлмас “Шоҳнома”сини яратди. X аср охирида Эрон ва Ўрта Осиёга суфийлик – тасаввуф ғоялари кириб келиб, шу асосда диний-фалсафий таълимотлар, жумладан, исмоилийлар оқимининг адабиётга тъсири кучайди. Исмоилийларнинг ғоялари шоир ва мутафаккир Носир Хисрав (1004–1088) ижодида ўз аксини топди.

XIII аср бошларида мўғуллар босқини адабий ва фалсафий ғояларнинг ривожига икки аср давомида катта зарба берган бўлсада, Ҳиндистоннинг шимолий (Хусрав Дехлавий 1253–1325), Эроннинг жанубий (Саъдий ва унинг замондошлари), Кичик Осиё (Жалолиддин Румий 1207–1273) да форс-тожик тилидаги адабиёт ривожи давом этди. XV асрга келиб Ўрта Осиёда адабий-фалсафий ҳаёт аста-секин тиклана борди, Ҳирот маданий ва адабий ҳаёт марказига айланди. Бу ерда, айниқса, темурийлар хукмронлигининг сўнгги йилларида атоқли шоир ва адиблар тўпланган эди.

Адабий харакат бошида форс- тожик шоири Абдураҳмон Жомий (1414–1492) ва ўзбек шоири Алишер Навоий (1441–1501) турага эдилар. Тожик халқ оғзаки ижодида ҳам “Гўрўғли” ва “Алпомиш” достонларининг айрим шакллари ҳамда кўринишлари учрайди, масалан таниқли шарқшунос И.С.Брагинский (1905–1989) “Гўрўғли” достонини Қурбон Сафар номли тожик баҳисидан 1933–35 йиллар ёзиб олади. И.С.Брагинский бу достонни Данғара (эски номи Оқсу, собиқ Кўлоб вилояти) тумани далаларида бўғдой ўрими қизғин паллалар ўроқчиларнинг тунги дам олиш пайтида ёзиб олади. Баҳши достонни буғдой ўримига атроф қишлоқлардан ёрдамга келган ўроқчилар қуршовида қўлида дўмбира билан куйлади.

Достон шунингдек, қуйидаги баҳшилар Қурбон Жалил (1940 – 41), Бобоюнус Худойдодзода (1942 – 43), Ҳикмат Ризо (1945), Одина Шакар (1949), Қурбонали Ражаб (1961), Ҳақназар Кабуд (1962), Талбий Замир (1962) лардан ҳам турли даврларда ёзиб олинади. Шулардан Қурбон Жалил (1941), Қурбонали Ражаб (1962–63), Ҳақназар Кабуд (Ҳақназаров, 1976) лардан иншо этилган достонлар нашр этилган. Ғалати томони шундаки, ана шу гўрўғлихонлар ёки гўрўғлигўйлар рўйхатида, нечундир достоннинг биринчи куйловчиси Қурбон Сафар номи кўринмайди, тўғрироғи кўрсатилмайди. Чимган тоғлари этагидаги Бурчмулла қишлоғида яшаган эртакчи Карим Розикдан 1915 йили тожик тилида “Херс полвон” (“Айик полвон”) деган эртак ёзиб олинади. Эртакда афсонавий Чамбул шоҳлиги, шоҳнинг қирқ баҳодири ва

шоҳ юртига Херс полвон ҳамда парилардек чиройли хотини ташриф буориши ҳикоя қилинади.

Тадқиқотчиларнинг фикрича, бу нечоғлик тўғри ёки нотўғри эканини билмадик, шу эртакнинг ғояси тожик “Гўрўғли” достонининг асосини ташкил этар экан. Бундан ташқари “Гўрўғли” туркум достонларининг, умуман, тожик ҳалқ оғзаки ижодининг тадқиқоти тарихи XIX асрнинг сўнгги чорагида, яъни хийла илгари бошланган эди. “Искандаркўл экспедицияси кундаликларида” (1870) қайд этилишича, Шарқий Бухоронинг тоғли туманларидан юқори Зарафшон ҳудудлари (Ўрта Осиёning Россияга қўшиб олиниши арафаси) да олиб борилган (генерал- майор А.К.Абрамов экспедицияси) ҳарбий кузатувлар дафтарида Гўрўғли ҳақидаги бир қўшиқ ёзиб олинган.

Гўрўғли ҳақидаги бу қўшиқ маҳаллий аҳоли вакили Варзиминорда яшовчи Мулло Бобобойдан ёзиб олинади, ёзувни таржимон Абдураҳмон Мустажир амалга оширади.

XX асрнинг бошларида Садриддин Айний, Тошхўжа Асирий, Сирож Ҳаким каби ёзувчилар маърифатчилик адабиёти анъаналарини давом эттирибгина қолмасдан, адабиётни ҳалқ ҳаётига яқинлаштиришда катта ишлар қилдилар.

II боб. Бахшичилик санъатининг фольклор соҳасини ривожлантиришдаги аҳамияти

2.1. Бахшичилик санъати воситасида талаба ёшларни тарбиялашининг мазмуни, шакли, восита ва методлари

XX асрнинг иккинчи-чорагидан бошлаб миллий композиторлик ижодиёти шаклана бошлади. Мусиқали драмалар, кичик симфоник асарлар, хорлар, камер асарлар ва ҳоказолар ёзилди. Бу соҳага Жапақ бахши Шомуротов ва О. Ҳалимов салмоқли ҳисса қўшдилар. 1970-1990 йилларга келиб опера, оратория, симфония, концерт, соната каби йирик жанрлардаги асарларнинг ilk тажрибалари пайдо бўлди: Н.Муҳаммеддиковнинг «Ажинияз» операси (1974 йил), «Биринчи қорақалпоқ симфонияси» (1971 йил), биринчи миллий балети «Ойжамол» (1996 йил), F.Демесиновнинг 2 симфонияси, фортепиано ва оркестр учун концертлари ва бошқалар О.Шомуротова, Г.Шергазиева, Р.Сеитов, С.Мамбетова, О.Отамуротова, И.Рафиқова, Д.Каипов ва бошқалар замонавий мусиқа маданиятига салмоқли ҳисса қўшдилар.

Республиканинг маданий ҳаётида симфоник оркестр, катта хор жамоаси ва балет труппаси фаол иштирок этмоқда. Шунингдек, Бердақ номидаги филармония (1946 йил), Қорақалпоқ давлат телерадиоқўмитаси қошидаги халқ чолғулари оркестри, «Айқулаш» ашула ва рақс ансамбли, «Мухаллес» дуторчилар ансамбли ва бошқалар мусиқий жамоалар фаолият юритмоқда. Қорақалпоғистон оммавий (эстрада) мусиқаси соҳасида «Ўйнасин» вокал чолғу ансамбли, «Гулзор», «Саубет», «Мийрас», «Жигитлар» гурӯхлари, З.Хўжаназарова (1961-1992 йил), Р.Кутекеева, М.Сапаева, Д. Мамбетмуратов, Г.Мунтеева, М.Отамуродов, Г.Оллабергенова каби эстрада хонандалари машҳур. Мусиқий билим соҳасида болалар мусиқа мактаблари, Нукусда мусиқа коллежи, маданият коллежи, олий ўқув юртлари (Нукус университети ва бошқалар)да мусиқий кафедралар фаолият кўрсатмоқда.

Энг қизиги эса ўша ёзиб олинган матн ўзбек тилида экан, бу “Гўрўғли” ҳақидаги достон сюжетларининг тожиклар яшаётган ҳудудларга кириб боришининг ilk қадамлари эди. Демак тоғли Варзиминор тожик дехқонлари

ўша худудларда ўзбек чўпонлари билан тез-тез учрашиб турганлар, бу дегани ҳар бир чўпон қўлида дўмбира бўлиб, у ўзи билганча достонлардан қўшиқ хиргойи қилган. “Алпомиш” достонининг тожикча шаклларининг ҳам ўзига хос томонлари мавжуд, унинг биттаси назмда, бошқа биттаси насрда айтилган, лекин анча ихчам ва муҳтасар. Эътиборлиси, тожик ҳалқ эртаклари орасида шеърий йўлда айтилган эртаклар учраб туриши одатий ҳол, муҳими тожик “Алпомиш” эртаги ўзбек эпосининг бевосита таъсирида вужудга келгани аниқ. “Алпомиш”нинг тожик тилидаги эртаги қисқа бўлиб, унинг воқеалар тизими ҳам лўнда ва тушунарли, Алпомиш зиндондан туриб, севгилиси Барчинга қуш (каптар) лар воситасида мактублар жўнатиб туради.

Худди шу хил алоқаларнинг пайдо бўлишининг ўзи кифоядек туюла-да, бу хил хайрли ишни давом эттириб, изланишлар кўламини кенгайтириш янада муҳим натижалар бериши муқаррар. Бахшичилик саънатига оид анъанавий мусиқа маданияти бой ва хилма-хил, у бир неча маҳаллий бахшичилик услубдан ташкил топган. Суғд вилоятида азалдан ёнма-ён яшаб келган ўзбек ва тожик ҳалқларининг мусиқа анъаналари ўзаро қоришиб кетган. Иккала қардош ҳалқ бахшичилик мусиқа ижодида меҳнат, майший ва маросим қўшиқлари (“Майда”, “Ёр-ёр”, “Накш” “Алла”, “Бойчечак”, “Садр”, ”Марсия” каби), лирик қўшиқлар (“Мухаммас”. “Байт” ва б.), лапарлар, бастакорлар ашула ва куйлари (Содирхон ҳофиз Бобошарифов ва б.), ҳалқ ва профессионал созлардан дутор, ғижжак, чанг, най, сурнай, қўшнай, доира ва бошқалар асосий ўрин тутади. Хатлон вилоятида “Фалак” (“Фалаки”) қўшиқ туркумлари лирик-фалсафий мазмундаги форсча шеърларга яккахон хонанда томонидан соз жўрлигida айтилади. Шу ерда яшаётган ўзбек (лақай) ларнинг бахшичиликка хос мусиқа анъаналари Ўзбекистоннинг Сурхондарё-Қашқадарё мусиқа услубига яқин достон ва терма жанрлар; дўмбира, чангқўнғиз, чўпон най ихрочилиги ва ҳоказолар. Тоғли Бадаҳшон вилоятида истиқомат қилаётган ванчлик, язгулемлик, рушонликлар каби элатларда ўйин қўшиқ ва куйлари (“Аспакбози”, “Рупцак базай” каби), мусиқий томоша (“Бобо сафар” “Мўғулбози”), “Деҳқоннома” каби меҳнат қўшиқлари, “Чорбайтҳо”, “Ғазалҳо” каби лирик

қўшиқлар, аёллар ижодида – “Булбулак”, “Даргилак” каби лирик айтимлар чолғулардан эса сўрнак (чўпон най), ванч дутори, помир рубоби, баландзиком ва бошқалар машҳур. Мумтоз мусиқа (мақом, ашула йўллари, чолғу қуйлар) асосан шаҳар (Хўжанд ва бошқа) ларда шаклланган.

1920-1930 йилларнинг бошларида Абулқосим Лоҳутий ижоди муҳим ўрин эгаллади. Бу даврда С. Айний «Одина» (1924 йил), «Дохунда» (1930 йил) каби насрий асарларини яратди. 1930 йиллар бошида адабиётга Мирзо Турсунзода, Жалол Икромий, Абдусалом Дехотий, Раҳим Жалил, Ҳаким Карим, Мирсаид Миршакар, Сотим Улуғзода ва бошқалар кириб келди. Иккинчи-жаҳон уруши йилларида тожик адабиёти ҳам бутун кучини фашизмга қарши курашга қаратди. Урушдан кейинги йилларда М. Турсунзоданинг «Ҳиндистон қиссаси» шеърий мажмуаси (1947-1948 йиллар), «Ҳасан аравакаш» (1954 йиллар), «Осиё садоси» (1956 йиллар), «Жонгинам» (1960 йиллар), «Гангдан Кремлгача» (1970 йиллар) достонлари, Мирсаид Миршакарнинг «Жиловланмаган Панж» (1949 йил), «Тоғлик қизнинг ишқи» (1961-1962 йиллар), «Мұхаббатнинг варақлари» (1975 йил) тўпламлари ва «Ватан фарзандлари» пьесаси, Фотех Ниёзийнинг «Вафо» (2 кисмдан иборат. 1949-1958 йиллар), «Қуролсиз сарбозлар» (1985 йил). Сотим Улуғзоданинг «Янгилangan ер». Раҳим Жалилнинг «Шўроб» романлари нашр этилди. 1980-1990 йиллар адабиётга ёзувчи ва шоирларнинг янги авлоди кириб келди. Бу даврда Мўмин Қаноатнинг «Сино бешиги» (1980 йил), «Оловли мұхаббат» (1985 йил) достонлари, Лоик Шератининг «Оқ кун» (1984 йил), «Дил уйи» (1986 йил), «Офтобборон» (1988 йил), «Мозор тоши» (1996 йил) шеърий тўпламлари. Бозор Собирнинг «Тун киприги» (1981 йил). «Офтобниҳол» (1982 йил), «Татиб, туйиб» (1987 йил) шеърий мажмуалари, Гулназар Келдиевнинг «Лангар» (1984 йил), «Дарё ўзани» (1986 йил), Гулруҳсор Сафиевнинг «Ихлос» (1980 йил), «Суғд алангаси» (1981 йил), «Бохтар руҳи» (1987 йил) шеърий тўпламлари ва «Сабзабаҳор аёллари» романи (1991 йил) яратилди. 1990 йиллардан кейин адабиётга кириб келган Фарзона, Искандари Хатлоний ва яна кўплаб ёш қаламкашлар тожик адабиётининг ривожида муҳим ўрин тутади.

Тожикистонда дастлабки мусиқа ўқув юртлари 1929 йил Хўжандда, 1934 йил Душанбада ташкил этилиб, 1939 йилда биринчи тожик операси «Восе қўзғолони» (композитор С.А. Баласанян) намойиш қилинди. Тожикистанда Суғд вилоят мусиқали комедия театри, давлат филармонияси, «Гулшан» эстрада ансамбли (1966 йилдан) Борбад номидаги концерт саройи фаолият кўрсатади. Бастакорлардан Аҳмад Бобоқулов, Боймуҳаммад Ниёзов. Маъруфхўжа Баҳодуров, хонандалардан Зафар Нозимов, Ҳанифа Мавлонова, Шоҳиста Муллажонова, Жўрабек Муродов, Жўрабек Набиев, Нигина Раупова, Мастона Эргашева, Давлатманд Холов, Далер Назаров, Афзалшо Шодиевларнинг тожик санъатини ривожлантиришдаги ҳиссалари катта. Ўзбекистонда бахшичилик мактаблари Халқимизнинг турмуш тарзини юксалишида халқ оғзаки ижодининг аҳамияти катта бўлиб, асрлар давомида бой маънавий эътиқодга эга мерос тўпланиб, ёш авлод тарбиясига муносиб ҳисса қўшиб келмоқда. Халқ оғзаки ижодининг муҳим йўналиши бўлган достонлар жуда чукур тарихий илдизларга эга бўлиб, узоқ асрлар давомида яратилиб келинган ва турли ижтимоий-иқтисодий шароитларда куйланган. Илк достонлар Юнонистонда пайдо бўлди, уларда афсонавий қаҳрамонларнинг жасорати, худоларнинг каромати ҳақида куйланган. Гомернинг “Илиада”, “Одиссея”, Абулқосим Фирдавсийнинг “Шоҳнома” Алигъери Данте (Dante Alighieri 1265–1321) нинг “Илоҳий комедия” 13(1307– 1321 йиллар оралиғида ёзилиб, 1472 йили нашр этилган ва уч қисмдан иборат: биринчиси “Дўзах”, иккинчиси “Покланиш”, яъни “Аъроф” хам дейилади, бу дўзах билан жаннат оралиғи, билиш ва яхшилик ҳамдир, учинчиси “Жаннат”) асарлари достон жанрининг қадимги намуналариdir. Достонлар, ўз моҳиятига кўра, қаҳрамонлик (“Алпомиш”, “Фарҳод ва Ширин”), саргузашт-детектив (“Сабъай сайёр”), ишқий-романтик (“Тоҳир ва Зухра”, “Лайли ва Мажнун”), жангнома (“Юсуф ва Аҳмад”, “Садди Искандарий”), тарихий-мемуар (“Шайбонийнома”, “Жиззах қўзғолони”), фалсафий (“Ҳаёт ат ул-аброр”), фантастик-аллегорик (“Лисон ут-тайр”), дидатик (“Қутадғу билиг”) турга бўлинади.

Қаҳрамонлик достонларида халқ, жамият тақдири тасвиrlанса, ишқий-романтик достонларда ошиқ-маъшуқларнинг саргузашти бош ўринда туради. Тарихий- мемуар ёхуд тарихий-биографик достонларда бирор тарихий шахслар рамзийлаштирилиб, бўрттириб тасвиrlанади. Умуман, достонларда идеаллаштириш, муболагали тасвир устун бўлади, уларда турли афсоналар, асотирлар, хикоятлар, дев, пари, Хизр, аждар, ажаб-товур отлар (“Алпомиш”даги Бойчибор), сеҳр-жоду кўп иштирок этади.

Халқ достонлари бахши, достончи ва халқ шоирлари томонидан дутор, дўмбира ва бошқа халқ чолғу асбоблари жўрлигида ижро этилади. Фольклордаги достонлар билан ёзма адабиётдаги достонлар шакл-шамойили жиҳатидан бир хил кўринишда бўлса-да, ёзма адабиётдаги достонлар ёзувчининг дунёни ўзига хос тарзда идрок этиши, баҳолаши ва ўз фикр-ғоялари, орзу-армонларини ифодалаш тарзи, усули, услубида фарқланади. Гарчанд, Навоийнинг аксар достонлари, жумладан, “Лайли ва Мажнун”, “Садди Искандарий” асарлари асосида фольклор мавзуи турган бўлса-да, шоир уларни ўз эстетик қарашлари ва бадиий ниятидан келиб чиқиб, тубдан қайта яратган. Достонлар мазмунан қаҳрамонлик, жангнома, тарихий, романтик, майший турмуш йўналишларида бўлган. Достонларни ижро этишда бахши шоирлар муҳим ўрин тутган.

Бахши сўзининг маъноси мўғулча ва бурятча бахша, бағша – устод, маърифатчи; санскритча бҳикшу – қаландар, дарвеш деган маънони беради деб изоҳланади. Ўзбекистонда қўшиқ ва достонларни ёддан қуйловчи, айтувчи, авлоддан- авлодга етказувчи санъаткор. Бахши сўзи баъзан шаман маъносида ҳам қўлланади, умуман, достончилар, достон айтувчиларни эса юзбоши, соқи, санновчи, жиров деб атайдилар. Бахшилар, асосан, икки тоифага –ижроchi ва ижодкор бахшиларга бўлинади. Ижроchi бахшилар, асосан, устоздан ўрганган достонларни жузъий ўзгаришлар билан айнан куйласалар, ижодкор бахшилар оғзаки эпик анъана асосида янги достонлар ҳам яратадилар. Бундай бахшилар шоир бахшилар деб ҳам юритилади, масалан Эргаш шоир, Фозил шоир, Пўлкан

шоир, Абдулла шоир, Хидир шоир ва бошқалар. Бахшилар достон ва қўшиқларни қўбиз, дўмбира, дутор каби созлар жўрлигига куйлади.

Хоразм бахшилари достонларни асосан, дутор, қисман тор билан ижро этадилар, уларга ғижжак ва бўламонда созчилар жўр бўлади. Достон куйлаш, шогирд етиштиришда қатъий тартиб, қонун-қоидаларга риоя қилинади. Мўғуллар истилоси даврида будда динидаги қаландарларни, уйғур алифбоси асосида турли хужжатлар тузувчи идора ходимларини, мўғулларда жарроҳларни, Чигатой улуси, Олтин Ўрда, Қозон ва Крим хонликларида котибларни, Бобирийлар давлатидаги ҳарбий қисмларнинг ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи ва уларга маош тўловчи йирик амалдорларни, Бухоро амирлигига маъмурий бинолар қуришда маблағ (сарф-харажат) ҳисобини олиб борувчи кишиларни, туркманларда уруғ оқсоқолларини ҳам бахшилар деб атаганлар.

Бахшилик санъати маркази Ўзбек фольклоршунослигига Бойсун, Булунғур, Нурота, Нарпай, Қўргон, Хоразм, Шаҳрисабз, Шеробод, Чироқчи каби йирик достончилик мактабларидан ташқари, Қамай, Пискент, Қулбуқон, ўзбек-лақай ва бошқа шундай марказлар ҳам маълум. Улар репертуарлари, услуби, маълум ижод тамойили ва ижро усулларига кўра бир-биридан ажralиб туради.

Қаҳрамонлик достонларида халқнинг ўз эрки босқинчиларга қарши мардонавор курашлари акс эттирилган, шундай қаҳрамонлик достонларидан бири “Алпомиш” достони эди. Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Президенти И.А.Каримов миллий анъаналаримизни ўзида аск эттирган ушбу достонга баҳо бериб; “Алпомиш” ўзбекнинг ўзлигини намоён этадиган, мард ва танти халқимизнинг юрак-юрагидан чиққан, ота-боболаримиз авлодлардан авлодларга ўтқазиб келаётган қаҳромонлик қўшиғидир⁵, -деб қайд этган эди. Халқнинг севимли қаҳрамонларидан бири Гўрўғлининг жасорати ҳақидаги туркум достонлар ўзбек, тоҷик, қозоқ, туркман, қорақалпоқ, татар, озарбайжон, грузин, турк халқлари орасида кенг тарқалган. Жангнома достонларда асар

⁵ 16 . И.А.Каримов. Озод ва Обод Вата, Эркин ва пировард максадимиз. Т.,8 том,”Ўзбекистон”.2000. (525).

қаҳрамонларининг тарихий ва афсонавий урушларлардаги жасорати тасвирланган. “Жангномаи Або Муслим”, “Жангномаи Амир Ҳамза”, Фирдавсийнинг “Шоҳнома” асари, “Жангномаи Жамшид”, “Хушанг”, “Тўмарис” кабилар шулар жумласидан эди. Бахшилар репертуарларида ўтмишда бўлиб ўтган воқеа ва ходисалар, тарихий шахслар фаолияти асосида яратилган достонлар ҳам бўлиб, уларда тарихий ҳақиқат билан афсона, воқелик манба билан бадиий тўқима чатишиб кетган.

XX аср бошларида тарихий мавзуларда яратилган “Жиззах қўзғолони”, “Мардикор” каби достонларда 1916 йилда бутун Туркистонни қамраб олган ҳалқ қўзғолонлари воқеалари ўз аксини топган эди. Ўзбек ҳалқ достонларининг энг катта қисмини романтик достонлар ташкил қилган. Уларнинг сюжетлари ниҳоятда ўхшаш бўлиб, одатда қаҳрамон гўзал қизга ошиқ бўлиб сафарга отланади, ажойиб-гаройиб ҳодисаларни бошидан кечиради, қийинчиликларни енгиб, ўз мақсадига эришади. “Кунтуғмиш” каби севги можаролари, саргузаштли воқеалар шундай достонлар сирасига кирган. “Соҳибқирон”, “Орзугул”, “Эрали билан Шерали” достонларида ҳалқнинг майший турмуши билан боғлиқ воқеалар акс этган. Достонлар орасида мумтоз поэзия намуналарининг ҳалқ оғзаки ижодида қайта ишланиши натижасида юзага келган, ёзма адабий манбага эга бўлган, яъни ёзма адабиёт таъсирида яратилган китобий достонлар ҳам бўлган.

Алишер Навоий асарлари асосида яратилган “Фарҳод ва Ширин”, “Лайли ва Мажнун”, “Баҳром ва Гуландом” достонлари, “Юсуф ва Зулайҳо” “Рустами Достон”, “Маликаи Дилором” каби достонлар шулар жумласидан эди. Достончилик Сурхондарё ва Қашқадарё воҳаларида, Хоразмда ҳамда Самарқанд вилоятида кенг ривожланган. Бу даврда достон қуйловчи бахшилар репертуарида 150 дан ортиқ ҳалқ достонлари бўлган. Ҳалқ орасида Йўлдошбулбул, Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Йўлдош ўғли, Шулкан, Ислом шоир, Берди бахши, Бола бахши, Аҳмад бахши каби достон қуйловчилар машҳур эди. Фавқулодда хотира қудратига эга бўлган Пўлкан шоир етмишдан ортиқ достонни ёддан билган. Ҳар бир достон икки-уч минг сатрдан тортиб, ўн-

ўн беш, ҳатто йигирма минг мисрагача шеърни ўз ичига олганлиги халқ бахшиларининг катта салоҳиятга, кучли хотирага, ёд олиш ва эсда сақлаш қобилиятига, ижод қилиш қудратига эга бўлганлигидан далолат берар эди. Фозил Йўлдош ўғли 60 та, Эргаш Жуманбулбул ўғли 50 та достонни ёддан айта олганлар, бахшиларнинг баъзилари фақат достон айтса, баъзилари ўзлари ҳам достонлар тўқиганлар.

Достон эшитиш учун маҳсус кечалар уюштирилган, тўй-ҳашамлар ҳам бахшиларсиз ўтмаган, тингловчилар бахшини тўрга ўтқазиб, уни диққат билан тинглаганлар. Иқтидорли достончилар икки-уч кеча мобайнида достон қуйлай олганлар, чунки достонларнинг ҳажми ҳам икки-уч кеча муттасил ижро этишни тақозо этган. Бахшилардан Шерназар Бердиназар ўғли етти кеча давомида достон айта олган. Достончилик кечаларига ташриф буюрган бахшилар ўз иқтидорлари, сўзга чечанлиги, соз чалишдаги маҳорати билан ўзаро беллашганлар. Минтақада ўзига хос анъаналарга эга бўлган достончилик мактаблари шаклланган. Айниқса Булунғур, Нарпай, Кўрғон, Хоразм, Шаҳрисабз, Шеробод каби йирик достончилик мактаблари машхур бўлган.

Улар репертуарлари, услуби, маълум ижод тамойили ва ижро усулларига кўра бир-биридан ажralиб турган. Булунғур достончилик мактаби “Алпомиш” достонини қуйлаш маҳорати билан ажralиб турган, бу ерга бошқа бахшилар келиб ўз маҳоратларини оширганлар. Унинг вакили Амин бахши “Алпомиш” достонини 3 ойгача қуйлай олган. Қашқадарё воҳасидаги Қамай қишлоғида шаклланган Қамай достончилик маркази Дехқонобод ва Ғузор туманлари атрофида яшовчи 60 га яқин бахшиларни бирлаштирган. Кўрғон достончилик мактаби Мангиштовдан Нуротага қадар чўзилган тоғлар этакларида яшаган бахшиларни бирлаштирган. Кўрғон достончилик мактабининг энг истеъоддли вакилларидан бири Эргаш Жуманбулбул ўғли (1868–1937) ва Пўлкан шоир (1874–1941) бўлиб, улардан “Алпомиш”, “Якка Аҳмад”, “Ойсулув”, “Кунтуғмиш”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Юнус пари”, “Мисқол пари”, “Авазхон”, “Ҳасанхон” каби достонлари ёзиб олинган¹⁸. Бу достончилик

мактабида Эргаш Жуманбулбул ўғлининг ота-боболари, Султон кампир, Тилла кампир, Жодмон бахши каби ўнлаб достончилар фаолият юритишган.

Эргаш Жуманбулбул ўғли 1886 йил ҳозирги Самарқанд вилояти Кўшработ тумани Кўрғон қишлоғида туғилган. 1937 йил 12 майда Кўштамғали қишлоғида вафот этган. Ўзбек халқ шоири, достончи. Дехқон-достончи оиласида тарбия топган. Унинг етти ота-бобосигача, шунингдек, амаки ва момолари достончи-шоир ўтган. Авлодларидан Ёдгор, Лафас, Мулла Тош, Мулла Холмурод, Жуманбулбул, Тилла кампир, Султон кампир, Жоссок, Ёрлақаб ва бошқалар XVII -XVIII асрларнинг таниқли достончилари бўлганлар.

Эргаш Жуманбулбул ўғлининг улкан шоир-достончи бўлиб етишувида оиласи ва Кўрғон қишлоғидаги достончилик мактабидаги бой адабий муҳит катта аҳамиятга эга бўлди. Достончилик таълим мини отаси Жуманбулбулдан олган. Жуманбулбул ўз ўғли Эргашнинг ўқишиш-ўрганиши, билим олишига катта эътибор берган. 1884-1886 йилларда Бухоро мадрасаларидан бирида таҳсил олиб, форс, араб тилларини, Фузулий, Навоий, Машраб, Сўфи Оллоҳёр асарларини чукур ўрганган. Бироқ моддий қийинчилик ва отасининг 1886 йил вафот этиши туфайли ўқишини давом эттира олмайди. Қишлоғига қайтиб келиб мустақил ўқиши, достончиликда маҳоратини ошириш билан шуғулланади. Маълум муддат устози ва қайнотаси Ўтамурод хатибнинг ёрдами билан дехқонлардан кафсан йиғувчи бўлган. 1887-1889 йилларда Эргаш Жуманбулбул ўғли Бухоро амирлигига қарашли Нурота беклигининг амлокдорларидан бири Кўзибекка мирза бўлиб ишлайди.

Ўлкада бошланган қаҳатчилик, чигирка ва вабо тарқалиши натижасида шоирнинг яхшигина достончи бўлиб етишаётган укалари Абдухалил ва Абдужалиллар, сингиллари ва фарзандлари бирин-кетин вафот этади. Бундай ғам-алам, ташвишда қолган шоир куйлашни ҳам ташлаб, тахминан 1904 - 1905 йилларда дарбадарликда хаёт кечирган. 1912-1922 йилларда Булунғур, Ғаллаорол, Ургут туманлари, Жиззах ва Панжикент атрофидаги қишлоқларда табиблик, қиссаҳонлик, шеърхонлик қилиб юрган, баъзан достонлар куйлаган. 1923 йилда қишлоғига қайтиб келиб, 1924 йил Қорақиса қишлоғида бир хонали

мактаб очди. Эргаш Жуманбулбул ўғли 1925 йил Самарқандга келиб 1926-1928 йилларда Булунғур тумани Қирқшоди қишлоғида Пўлкан шоир, Фозил Йўлдош ўғли билан биргаликда ёд билган достонларини ёздиш ва ўзи ёзиб қолдириш билан шуғулланган.

1929-1936 йилларда Эргаш Жуманбулбул ўғли ўз қишлоғида, асосан, дехқончилик ишлари билан шуғулланган ва достончиликда шогирдлар этишитирди. 1936 йилда Тошкент шаҳрига келиб, 1937 йил апрелгача Ҳ.Т.Зарифов уйида яшаб, апрел охирида қишлоғига қайтиб бориб вафот этди. Эргаш Жуманбулбул ўғлининг ижоди ранг-баранг бўлиб, у қирқдан ортиқ достонни ёд олган. Эргаш Жуманбулбул ўғлининг “Кунтуғмиш”, “Якка Аҳмад”, “Қизжибак”, “Алибек ва Болибек”, “Далли”, “Равшан”, “Қундуз ва Юлдуз”, “Хушкелди”, “Холдорхон”, “Авазхон”, “Хирмон”, “Нурали”, “Юсуф билан Аҳмад”, “Вомиқ ва Узро”, “Варқа ва Гулшоҳ”, “Махтумқули”, “Тулумбий” каби достонларни куйлаган Эргаш Жуманбулбул ўғли “ўзбек достонларининг хазинабони” деган таърифга эга бўлган.

Эргаш Жуманбулбул ўғли анъанавий достон ва термаларни куйлаб келиши билан бирга ўзи ҳам баракали ижод қилган. Унинг “Таржимай ҳол” достони. ”Келдим”, “Тошкент таърифида”, “Қизил”, “Турсуной”, “Фози Олим”, “Отажон Ҳошим”, “Шоирларга раҳбар Ҳоди”, “Асов қизлар” каби термалари ҳалқ ҳурматига сазовар бўлди. Эргаш Жуманбулбул ўғли мероси кенг миқиёсда ўрганилиб, шоир хақида китоблар нашр этилиб, ҳужжатди фильм яратилди²⁰. Булунгур достончилик мактаби қаҳрамонлик достонларини ижро этиш билан машҳур бўлган. Бу мактабнинг сўнгги истеъодли вакили Фозил Йўлдош ўғли (1872–1955 йиллар) “Алпомиш”, ”Ёдгор”, “Юсуф билан Аҳмад”, “Зулфизар”, “Маликаи айёр”, “Нурали”, “Муродхон”, “Ширин билан Шакар” каби достонларни маромига етқазиб айтган. Хоразм достончилик мактаби санъати бошқа достончилик мактабларидан услуби жиҳатидан фарқ қиласи.

Хоразм достонлари ёзма манбага эга бўлиб, баъзан айтувчи қўлида қўл ёзма матни ҳам бўлган, уларда мусиқа етакчи роль ўйнаган, кўпроқ ишқий-романтик достонлар куйланган, жамоавий ижрочилик етакчилик қилган.

Хоразм бахшилари достоннинг ҳар бир қўшиғини муайян куйда ижро этганлар, достончилар буларни бахши йўллари ёки бахши наъмалари деб юритадилар. Бахши сўз ҳамда қўшиқни очик овозда, дутор ёки тор билан доира жўрлигига ижро этган. Қашқадарё, Сурхондарё, Самарқанд бахшичилик мактаби вакиллари дўмбира жўрлигига бўғиқ, яъни ёпиқ овозда қўшиқ ижро этиб, очик овозда достон жараёнига таъриф берганлар. XIX асрда Қашқадарё, Қамаши туманинг Қамай қишлоғи билан боғлиқ Қамай достончилик мактаби мавжуд бўлган. Бу мактаб Дехқонобод ва Ғузор туманлари атрофида яшовчи Абдукарим Жуйруқ (XIX аср), Мулла Холназар ўғли (1910 йил вафот этган), Бозор Шерқул ўғли (1887–1953), Ҳазратқул бахши Худойбердиев (1920 йилда туғилган) каби 60 га яқин бахшиларни бирлаштирган. Улар Шахрисабз достончилик мактаби билан ижодий ҳамкорликда бўлган. Қамай достончилик мактаби вакиллари халқ достонларининг лирик йўналишига алоҳида эҳтибор беришган. Улар поэтик шакллар тараққиётида Шеробод достончилик мактаби вакилларига нисбатан илгарилаб кетганлар. Қамай достончиларидан “Нуралининг ёшлиги” (1972–1977), “Хонимой” (1963) ва бошқа достонлар ёзиб олинган. Пискент достончилик мактаби Берди бахши номи билан боғлиқ.

Мазкур мактаб лирик йўналишга мойил, баъзи жиҳатдан Эргаш Жуманбулбул ўғлининг ота-боболари асос солган Кўрғон достончилик мактаби бахшиларига яқин поэтик услубга эга бўлган. Жанубий Тожикистонда яшовчи ўзбек-лақай бахшилари Данғара туманинг Жорубкўл қишлоғи билан боғлиқ. Ҳайбат Шамол ўғли (XIX аср), Тўла Ҳайбат ўғли (1884–1966), Мустафоқул Қундуз ўғли (1883–1966), Шомурод Шамол ўғли (1883–1964) ва бошқалар бу мактабнинг истеъодли вакилларидан ҳисобланган. Бу бахшилар репертуарининг асосини “Гўрўғли” достонлар туркуми ташкил қилган, уларнинг матни ниҳоятда қисқа, ихчам бўлган²¹. 21 Раззоқов Ҳ., Мирзаев Т., Собиров О., Имомов К. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. –Тошкент: Ўқитувчи, 1980. Наманган вилояти Янгиқўрғон тумани худудида Қўлбуқон достончилик мактабининг вакилари Ҳайдар Бойча ўғли, Раззоқ Қозоқ ўғли, Усмон Маматқул ўғли, Бўри бахши, Маллавой Ҳошимовлар ижодида Булунғур достончилик

мактаби таъсири кучли бўлганлигини кўрсатади. Достон халқ оғзаки ижодида маънавий қадриятларни ва эътиқодларни юксакликка қўттарувчи манба бўлиб, бахшилар томонидан куйланиш билан биргаликда, уни театрлаштирилган ҳолда саҳналаштириш, кинофильмларга олиш, қўшиқ, терма ва лапар усулида айтиш йўналишлари ҳам ривож топиб бормоқда.

Достончилик – халқ оғзаки поэтик ижодидаги қадимги эпик анъана. Дастлаб қўшиқ шаклидаги, мусиқа асбобисиз куйланадиган асарлар яратилган. X-XI асрларда достонларни дўмбира жўрлигига айтиладиганлари юзага келган. Достоннинг бундай намуналари Каспий ва Орол денгизлари бўйларидағи қадимги кўчманчи туркий қабилалар орасида вужудга келган. Эпик достонларни яратувчи ва куйловчи бадиҳагўйлар кўпайиб борган сари устозшогирдлик анъаналари вужудга кела бошлади. Натижада XV–XVI асрларга келиб кўпгина достончилик мактаби пайдо бўлди. XVII–XVIII асрлар достон тараққиётида жиддий қўтарилиш босқичи, XIX–XX асрлар эса унинг энг ривожланган даври ҳисобланади. Бу даврда бахшилар репертуарида 150 дан ортиқ халқ достонлари бўлиб, уларни Тилла кампир, Султон кампир, Жолмон бахши, Бўрон шоир, Жуманбулбул, Жоссоқ, Хонимжон халфа, Буви шоира, Суяв бахши, Амин бахши, Йўлдошбулбул, Султонмурод, Қурбонбек, Йўлдош шоир, Суяр шоир, Шерна юзбоши каби машхур бахшилар куйлаб келганлар. Эргаш Жуманбулбул ўғли, Фозил Иўлдош ўғли, Пўлкан, Ислом шоир, Сайдмурод Паноҳ ўғли, Берди бахши, Абдулла Нурали ўғли, Умир шоир, Бола бахши, Аҳмад бахши каби етакчи санъаткорлар ўзларига замондош бошқа бахшилар билан биргаликда бу эпик анъанани давом эттирилдилар. Достонда қатъий тартибга риоя қилинган: достон эшлиши учун маҳсус кечалар уюштирилган, тўй-ҳашамлар ҳам бахшиларсиз ўтмаган. Тингловчилар бахшини тўрга ўтқазиб, атрофида тўр тўкиб ўтирганлар. Бахши дўмбирасини созлаб, тингловчиларга “Нима айтай” термаси билан мурожаат қилган, “Кунларим”, “Дўмбирам” термаларини айтиб, тингловчилар эътиборини ўзига жалб этган. Бахши ижро давомида достондаги ҳар бир тасвирга мос сўз топиб, ўша сўзларга монанд хатти- ҳаракатлар қилган. Тингловчиларни қизиқтириш билан, ўзи ҳам

тобора авжга чиққан. Иқтидорли достончилар икки-уч кеча мобайнида, ҳатто ойлаб достон куйлай олганлар. Масалан, Шерназар Бердиназар ўғли етти кеча давомида достон айта олган. Баъзи достонларнинг ҳажми ҳам икки-уч кеча муттасил ижро этишни тақозо этган. Достончи, одатда, воқеа энг қизиқ жойга етганда куйлашни тўхтатиб, танаффус қилган, бу эса тингловчиларнинг қизиқишини яна ҳам оширган. Достон кечаларига икки-уч бахши ташриф буюрган. Бундай ҳолларда достончилар ўзаро тортишувга киришганлар: бир-бирларининг иқтидорларини, сўздаги чечанлигини, соз чалишдаги маҳоратларини синағанлар. Тингловчилар уларга баҳо берганлар. Халқ олқишини ололмаган достончи даврадан чиқиб кетган.

Сурхон бахшилари Сурхон воҳаси ўзининг достончилик соҳасидаги маънавий маданияти билан жаҳонга машҳур бўлиб, қадимги аждодлармиз асрлар оша бахшилар ижоди билан миллий урф-одатлармиз, анъаналармизни янада мукаммал ривож топишга имконият яратди. Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримов Сурхон воҳаси маънавий маданиятига юксак баҳо бериб: “Бу тупроқ азалдан илму ҳунар, ҳикмат ва санъат руҳи билан йўғирилган, Ином Ат-Термизий, авлиё Ҳаким ота каби улуғ зотларнинг ўлмас руҳи, ҳаётбахш ўғитлари баркамол авлодларни вояга етказди. Шубҳа йўқки, “Алпомиш”дек буюк обидалар, Алпомишдек мард пахлавонлар айнан мана шундай муҳитда дунёга келади”²², деган эдилар. Достон ўзбек халқ оғзаки ижодининг йирик ва кенг тарқалган жанри. “Достон” сўзи адабий атама сифатида халқ оғзаки ижоди ва ёзма адабиётдаги 22 79 бет. йирик ҳажмли эпик асарларни англатади. Халқ достонларини дўмбира жўрлигида ижро этувчи ва куйловчи санъаткор шоир ёки бахши деб аталган. Бахшилар репертуаридаги достонларнинг катта қисмини ишқий-саргузашт достонлар ташкил этади. Бундай достонлар мазмуни, асосан, севги можароларидан иборат. Аммо уларда севги можаролари кўрқинчли саргузаштлар, эртаклардагидек хаёлий ҳодисалар, айни пайтда ҳаётий реал воқеалар билан аралаш тасвирланади. Бундай достонларда воқеалар тизмаси бир-бирига анча ўхшашдир, қаҳрамон кўпинча афсонавий гўзални тушида ёхуд унинг суратини (узукда, тўнда) кўриб,

гойибона ошиқ бўлиб қолади. Сўнг уни излаб хатарли сафарга отланади, сермашақкат ва таҳликали саргузаштларни, ажойиб-ғаройиб воқеаларни бошидан кечиради, турли душман кучлар билан тўқнашади, қаҳрамонлик намуналарини кўрсатади. Ниҳоят, барча кийинчиликларни енгиб ўтиб, мақсадига эришади, ниятига етади. Бахши – достон ва термалар қўйлаб, бир вақтнинг ўзида ҳам актёрлик, ҳам шоирлик, ҳам созандалик маҳоратини намоён эта оладиган истеъдод эгасидир. Мана шундай истеъдод эгаларини етиштириб бераётган Сурхон воҳаси достончилик мактабининг ўрни бекиёсдир. Бу мактабда таниқли халқ бахшилар етишиб чиқиб, воҳа бўйлаб ўтадиган халқ байрамлари ва сайилларида, турли хил оиласи маросимларда иштирок этиб, ўз ижро услубларини сақлаб, давом эттиromoқдалар.

Шеробод достончилик мактаби Сурхондарё, Қашқадарё вилоятларининг бир неча туманлари, Тожикистон ва Туркманистоннинг жанубий, қисман шимолий Афғонистон (ўзбеклар кўп яшайдиган) ҳудуд сарҳадларида етишиб чиққан юзлаб бахшиларни бирлаштирган достончилик мактабидир. Шеробод достончилик мактаби туфайли Сурхондарё ва Қашқадарёда достончилик анъаналарининг изчил ривожланиши бугунги кунларда ҳам давом этмоқда. Шунинг учун ҳам Шеробод достончилик мактаби вакилларидан XX асрнинг 1940-йилларида ёзиб олинган достонларда достончиликнинг нисбатан қуи босқич унсурлари, бадиий тафаккурнинг унча ривожланмаган шакллари учрайди. 1960-йилларидан бошлаб эса анъаналарнинг муайянлаша бориши, маълум маънода китобийликка интилиш кучаяди. Бунда истеъдодли халқ баххиси Қодир Раҳим ўғлининг (1936– 1985) хизматлари катта бўлди. Шеробод достончилик мактабидан Қосимқўр бахши, Шерна Бекназар ўғли, Марданақул Авлиёқул ўғли, Умир Сафар ўғли, Нормурод бахши, Аҳмад бахши, Нурали Боймат ўғли, Мамадрайим бахши, Юсуф Ўтаган ўғли, Эшқобил бахши, Бўрибой Аҳмедов, Қодир Раҳим ўғли каби ўнлаб достончилар етишиб чиқди. Бугунги кунда Хушбок Марданақулов, Шоберди Болтаев, Бобораҳим Маматмуродов, Қора ва Чори Умировлар, Қаҳҳор Қодир ўғли, Абдуназар Поёнов, Шодмонбахши, Илҳомбахши, Мухаммадибахши, Сафарбахши,

Зулхуморбахши каби бир қанча бахшилар Шеробод достончилик мактаби анъаналарини давом эттирмоқдалар.

Бу мактаб вакилларидан ёзиб олинган “Олтин қовоқ”, “Малла савдогар”, “Зайдқул”, “Оллоназар Олчинбек”, “Ойчинор”, “Шерали”, “Келиной” каби қатор достонлар Ўзбекистоннинг бошқа жойларида яшаб ўтган бахшилар репертуарида учрамайди²⁵. Шеробод достончилик мактаби хам ўнлаб бахшиларни бирлаштирган. Нормурод бахши, Аҳмад бахши, Нурали Боймат ўғли, Қора бахши, Мамарайим бахши, Боймурод бахши каби достончилар ижод қилган. “Олтин қовоқ”, “Малла савдогар”, “Олланазар Олчинбек”, “Тошбосар”, “Хурсўна” каби достонлар фақатгина Шеробод бахшилари томонидан куйланган. Шеробод бахшичилик мактаби достонлари ўзининг соддалиги, мадҳининг ихчамлиги, матннинг осонлиги ва ифоданинг равонлиги билан ажралиб турди. “Алпомиш” достони қўнғирот версиясининг такомиллашишига катта ҳисса қўшган Сурхондарё воҳаси бахшичилигига учта достончилик мактаби, яъни Шеробод, Бешқўтон ва Бойсун бахшичилик марказлари мавжуд.

XIX асрнинг ўрталарида Шеробод туманида яшаб ижод этган Қосим шоир эл орасида “Қосим бахши”, “Қосим юзбоши” каби номлар билан машҳур бўлган. Қосим шоир бошқа бир ажойиб сўз устаси Шерна бахши билан Шеробод достончилик мактаби анъаналарига асос солган катта устозлар сафида турди. Шерна бахши ёки Шерна юзбоши (Шерназар Бердиназар ўғли) Шеробод туманининг Истара қишлоқ фуқаролар йигинига қарашли Аzon қишлоғидан етишиб чиққан ва эл олқишига, алқовига сазовор бахшиларданdir. Ўтмишда воҳада кенг тарқалган турли чолғулар орасида қўбиз алоҳида аҳамият касб этган, масалан, Рўзибой бахши ўз айтимларини қўбиз жўровозлигига ижро этган. Умир бахши ҳам дўмбира ва қўбиз чолғу асбобларининг моҳир созандаси бўлган ҳамда айни шу асбоблар жўрлигига элнинг тўй ҳашамларида достонлар куйлаган.

Лекин ҳозирги кунда қўбиз чолғуси воҳада удумдан чиқиб кетган, худди шундай ҳолат урма-зарбли асбоб дап (даф, яъни чилдирма) га ҳам тегишлидир.

Дап-доирага ўхшаш бўлиб, гардиши (кашнок, асли қасмоқ) ўрик ёки ёнғоқ ёғочидан ясалган ва эчки териси билан қопланган. Гардиши (доира, айлана атрофи) да халқачалар осилмаган, унинг товуши паст ва жарангизроқ бўлиб, бахши хонишига ҳамоҳанглик касб этган. Бойсунда касал ва беморларни даволаш мақсадида ўтказиладиган “жаҳр” маросимида асосан дап (талаффузда дапп, яъни доира) кенг қўлланган. Хусусан, Каромат бахши, Саид бахшилар ўз айтимларида дапдан истифода этишиб, “жаҳр” маросимларини ўтказиб келишган.

Боймурод бахши эса достонларни ҳам дап ва ҳам дўмбира жўровозлигида ижро этиб, ўз маҳоратини кўз-кўз қилган. Ўзбек достончилигига Шеробод достончилик мактабининг алоҳида ўрни мавжуд, ушбу достончилик мактаби ўзига хос таъсир кучи ва кенг тарқалиш доираси билан халқ оғзаки ижоди тарихида муҳим қирраларни намоён этади. Шеробод достончилик ва бахшичилик мактабининг донгдор намояндалари, қатор асосчилари бор, улар вужудга келтирган ҳамда яратган хос мактаб, ажойиб анъаналар ҳануз давом этиб келмоқда. Шеробод бахшичилик мактабининг йирик вакилларидан бири Шерназар бахши Бердиназар ўғли (таваллуд ва вафоти саналари манбаларда турлича 1855– 1915 ёки 1866–1920) дир. У эл орасида Шерна бахши номи билан машҳурлик оламига кириб, қадим Шеробод беклигининг Озон қишлоғида туғилган, айтишларича, 7-8 ёшлигидан дўмбира чертиб, достон айта бошлаган экан. Унинг устози Қосим юзбоши 20 ёшлигига ёки Бухоро амирлиги ҳамда Хоразм хонлигининг кўзга кўринган бахшилари билан айтишиб, уларни қойил қолдирган.

Шеробод бахшиларининг ушбу силсиласи ва сулоласи аслида Бобо шоирдан ибтидо топади, туб шерободлик бўлган бу шоир XIX асрнинг бошларида ўтган. Қосим юзбоши ана шу Бобо шоирнинг шогирди бўлган, ўз навбатида Қосим юзбоши Холмурод Қосим ўғли, Алим юзбоши ва Шерназар Бердиназар ўғли сингари бахшиларни тарбиялаб вояга етказища хизмати улуғдир. Шерна бахши ҳам устози Қосим юзбоши изидан бориб, айни балоғатга етган 17 ёшида Шеробод беклигининг номдор баххиси Ниёзали жебачи билан

айтишади ва бу айтишувда ғолиб чиқади. Шерна бахши Ғузор, Бойсун, Шеробод, Денов, Ҳисор ва бошқа бекликларнинг бахшилари билан беллашади, беллашув ғолиби сифатида бахшилар сардорига айланади. Шерна бахши номи билан боғлиқ эллиқдан зиёд достонлар мавжудлигини биламиз ва ундан 20 дан ортиқ достон ёзиб олинган.

У ўзидан кейинги авлодга мансуб кўплаб бахшиларнинг устози ҳисобланади, чунончи, Марданакул бахши Авлиёкул ўғли, Мамарайим бахши Сафар ўғли, Бўрибой бахши Аҳмад ўғли унинг шогирдларири. Шунингдек, озонлик Нормурод бахши Шерна ўғли, гиламбоплик Аҳмад бахши, Нурали бахши Боймат ўғли, оққўрғонлик Юсуф бахши Ўтаган ўғли, фўринлик Жўра Эшмирза ўғли каби илгор бахшилар ҳам Шерна бахшининг севимли шогирдлари қаторига киради.

XIX аср охири XX аср бошларида Шерна бахши, Умир бахши, Холиёр бахши, Марданакул Авлиёкул ўғли, Нормурод бахши, Аҳмад бахши, Нурали Боймат ўғли, Қора бахши, Мамарайим бахши, Бўрибой Аҳмад ўғли, Юсуф Ўтаган ўғли, Боймурод бахшилар ана шу мактаб теварагида бирлашиб ижод қилишган. Шеробод достончилик мактаби Сурхон воҳаси, жанубий Тожикистон, жануби-шарқий Туркманистон ва Шимолий Афғонистон ҳудудларини қамраб олган. Шеробод достончилик мактабининг вакилларидан яна бири машҳур бахши Шотўра юзбоши Бойқул ўғли (1887–1947)дир. Шотўра юзбоши Шеробод тумани, Калламозор қишлоғида таваллуд топади, отаси Бойқул шоирдан бахшичилик сирларини ўрганади. Бойқул бахши бир неча марта Бухоро амири Музafferхон хузурида достон айтиб бахшичилик васиқасига соҳиб бўлади. Шотўра бахши ота изидан бориб, элу улусга танилади, халқнинг тўю шодиёналарида хизмат қиласи, ўз достонлари билан кишиларни хушнуд айлайди. Шотўра бахши “Алпомиш” ва “Гўрўғли” туркумига оид қирққа яқин достонларни юксак маҳорат билан куйлаган.

Бундан ташқари “Ёдгор”, “Шодмонбек”, “Савдогар” номли бошқа қатор достонлар ҳам унинг ижод бисотидан ҳисобланади. Ўзининг бетакрор овози, ўзига хос сози билан Шеробод бахшичилик мактабида унутилмас из қолдирган

ва шу мактабнинг янги ўзанини ярата олган бахшилардан саналмиш Мардонақул бахши Авлиёкул ўғли (1889–1975) алоҳида ажрадиб туради. Шерободдаги Озон қишлоғида таваллуд топади, икки ёшида онадан етим қолади ва тоғаси Шерна бахши қўлида тарбия топиб, вояга етади. Мардонақул бахши Шерна бахшига ҳам жиян, ҳам фарзанд, ҳам куёв, ҳам шогирд бўлиб, у Шерна бахшидан достончилик сирларидан, бахшичилик сехрларидан таълим олади. Мардонақул бахши достончиликда ўз усулини ихтиро қила олган етук санъаткорлар сафида туради. Ундан ёзиб олинган “Алпомиш” достони намунаси шу мавзудаги бошқа достонлар ичида етакчи ўриндадир. Мардонақул бахшининг достончиликдаги анъаналарини деновлик бахшилардан Тошмурод Тўра ўғли (таваллуди 1897 йил), Эшмурод Шердон ўғли (таваллуди 1904 йил), ангорлик Раҳим бахши (таваллуди 1899 йил), Қиём бахши Чори ўғли (таваллуди 1907 йил), бойсунлик Улаш бахши Ғози ўғли (1892–1969), шерободлик Али Сайд Ҳайитназар ўғли (1902–1953), тожикистонлик Бўри бахши Аҳмад ўғли (таваллуди 1914 йил) ва бошқалар юксак маҳорат билан давом эттирилар.

2.2. Бахшичилик санъатининг мустақиллик даврида ривожланиши

Мустақиллик йилларида достон ифодасида лирк-эпик жанрларни аҳамияти ошиб бормоқда. Ўзбек халқ оғзаки ижоди ва ўзбек мумтоз адабиётида кенг тарқалган достонда муайян воқеа лиро-эпик тасвир воситалари ёрдамида ҳикоя қилинади. Унда ҳаёт, воқелик кенг қўламда қамраб олинади, бир ёки иккита бош қаҳрамон иштирок этади, персонажлар эса кўп бўлади (сюжети сертармоқ, ранг-баранг). Халқ оғзаки ижодидаги достонлар назм ва насрда, ёзма адабиётдаги достонлар назмда бўлади, бунда наср воқеаларини боғловчи вазифасини ўтайди. Ёзма адабиётдаги достонларда лиризм кучлироқ, айниқса, ҳозирги замон достонларида лирик асос янада салмоқлироқдир. Жаҳон мумтоз адабиётидаги достонлар кенг қамровлиги ва ҳажмининг катталиги кўтариб чиққан ижтимоий, сиёсий, ахлоқий муаммолари, сюжетининг сертармоклиги ва драматизмининг ўткирлиги, персонажларининг кўплиги билан ажralади.

Бундай асарлар марказида жамият ва халқ тақдири туради, жамият, халқ ва қаҳрамон яхлит бир бутунликда тасвиrlанади, улар ўртасида зиддият бўлмайди, балки шу халқ, шу қаҳрамон билан ташки душманлар ўртасидаги кураш, яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги зиддият тасвиrlанади. Уларда ватанпарварлик, қаҳрамонлик, инсонпарварлик, меҳр-муҳаббат, дўстлик ва садоқат, меҳнатсеварлик ғоялари илгари сурилади.

Мустақиллик йилларида Ўзбекистонда халқ маънавий маданиятнинг ҳар томонлама тараққий этиши учун кенг қамровли ишлар бажарилиб, миллий ўзбек достонларини омма онгига сингдириш борасида сезиларли ишлар бажарилди. Достонларнинг моҳияти ҳамда мазмунини тарғиб қилиш учун саҳналаштирилган ҳужжатли, бадиий ва театрлашган мавзулар яратилди. Шу мақсадда 1993 йилда Ўзбекистон ҳукуматининг бевосита кўрсатмаси ташкил этилган “Достон” давлат ижодий ишлаб чиқариш бирлашмаси 1996 йилда иш бошлади. Шу йиллар ичida студияда “Авлоднома”, “Уйғониш”, “Шоҳизинда”, “Хўр”, “Марказий Осиё – ядро қуролидан холи зона” каби ҳужжатли фильмлар, Амир Темур 660 йиллик таваллудига бағишланган 12 номдан иборат туркум фильмлар суратга олинди. Бу туркум фильмларни яратишда М. Абзалов, М. Тўйчиев, Н. Аббосов, Ж. Қосимов, Д. Салимов, Х. Иброҳимов, Н. Маҳмудов ва бошқалар жонбозлик кўрсатдилар.

Мустақиллик йилларида Халқ оғзаки ижодини илмий ўрганиш билан бирга миллий маънавий маданиятимиз ривожига муносиб ҳисса кўшиб келаётган бахшилар бўйича танловлар ўтказиш ҳамда уларнинг саънатини улуғлаш мақсадида муҳим ишлар қилинмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Махкамасининг 2010 йил 7 октябрдаги “2010-2020 йилларга мўлжалланган номоддий маданий меросни муҳофаза қилиш Давлат дастурини тасдиқлаш тўғрисида”ги 222-сонли қарори ижроси бўйича Сурхон воҳасида 2013 йилда миллий маданиятини, хусусан, номоддий- маданий меросини муҳофаза қилиш, ривожлантириш ва унинг аҳамиятини тарғиб этиш мақсадида муҳим ишлар амалга оширилди. Жумладан, 2013 йил 20 январ куни Шеробод туман марказий маданият уйига қарашли 5-сон “Зарабоғ” филиалида

номоддий маданий меросимизни келажак авлодга етказиш мақсадида “Бахшичилик – бизларга мерос” мавзууда Шодмон бахши Эгамбердиев билан бадиий-музикий учрашув кечаси ўтказилди ва халқ терма достонларидан ижро этилди.

Шунингдек, “Наврӯз” умумхалқ байрами муносабати билан Шеробод тумани марказий маданият уйида 2013 йил 3 феврал куни “Миллий кўшиқларимиз – олтин меросимиз” мавзууда кўрик-танлови ўтказилиб, унда 22 нафар бахши-шоир иштирок этди. Танловда иштирок этганлардан маданият уйи ходими Хуррамов Жалолиддин 1-ўринни, Юсупов Равшан 2- ўринни, Улашов Суннат 3-ўринларни эгаллашди. 2013 йил 14 март куни Қизириқ туман марказий ўйингоҳида “Наврӯз” умумхалқ байрами ўтказилди. Унда тумандаги барча бадиий ҳаваскорлик жамоалари, “Қўнғирот” фольклор-этнографик халқ ансамбли ҳамда “Бахшиси бор юртнинг – бахти бор” номли бахшиларниг айтишувлари намойиш этилди.

Байрам сайлида 11 та ўтовлар тикилиб, миллий урф-одатларимиздан келин салом, ўланлар, лапар ва айтишувлар бўлиб ўтди. 2013 йил 21 марта Термиз шаҳридаги Амфитеатрда байрамнинг асосий тантаналарида Термиз шаҳар “Баркамол авлод” маркази иштирокчилари, Бойсун туманидан “Қуралай” намунали болалар фольклор- этнографик жамоаси, Бойсун туман “Бойсун” ҳамда Шўрчи туман “Булбулигўё” фольклор-этнографик халқ ансамблари иштирок этишди. Ўзбекистон Республикаси Маданият ва спорт ишлари вазирлигининг 2013 йил 20 марта “Она алласида Ватан мадҳи” мавзууда алла ижро чиларининг 28–29 март кунлари Тошкент шаҳрида ўтказилган Республика кўрик-танловига Сариосиё туман марказий маданият уйи қошидаги “Зевари” фольклор-этнографик халқ ансамбли ижтирок этди. “Бойсун” фольклор-этнографик халқ ансамблининг ижро санъатининг ўзида сақловчилари Бўри Жумаев, Абдунаби Қодиров, аллачи ва ўланчи Сайёра Қосимова, чеварчи Шарофат Жўрқулова, темирчи Рустам Мусулмонов ва Хурсанд Мусулмоновларни 2013 йилда ташкил этилган Ижодий санъати

намояндалари Республика илмий экспедияси аъзолари томонидан тасвирга олишди.

Номоддий маданий мерос дурдоналарини ўрганувчи Республика соҳа мутахассисларидан ташкил топган экспедиция якунларига бағишлиланган Республика Миллий семинари Бойсун туман Болалар мусика ва санъат мактабида 2013 йил 4 апрелда бўлиб ўтди.

Ўзбекистон Республикаси Халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-методик марказининг 2013 йил 13 майдаги “Бахши-шоирлар ва оқинларнинг анъавий Республика кўрик-фестивалининг ўтказиш тӯғрисида”ги 29-сонли буйруғи асосида танловнинг вилоят босқичи 2013 йил 17 май куни вилоят кўғирчоқ театрида бўлиб ўтди. Ушбу кўрик-фестивалда вилоятнинг барча туманларидан 30 нафар бахшилар иштирок этишди. Ҳакамлар хайъати хulosасига кўра 1- ўринга Қизириқ туман маданият уйи баххиси Муҳаммади бахши Эшбоев, 2- ўринга Бойсун туман маданият уйи баххиси Болтаев Рўзиқул, 3-ўринга Шўрчи туман маданият уйи баххиси Ортиқов Бахтиёрлар сазовор бўлишди.

Ангор туман маданият уйи баххиси Бойкўчкоров Хуррам, Олтинсой туман маданият уйи баххиси Муҳаммадиев Қобил, Музробот туман маданият уйи баххиси Қораев Боймурод, Денов туман маданият уйи баххиси Ҳамидов Бегзод, Бойсун туман маданият уйи баххиси Оллаев Аъзамлар фаол иштирок этиб, вилоят маданият ва спорт ишлари бошқармаси ва халқ ижодиёти маданий-маърифий ишлар вилоят илмий методик марказининг фахрий ёрлиги билан тақдирландилар. Кўрик-фестивалнинг вилоят босқичида ғолиб ва фаол иштирок этган бахшилар 2013 йил 7-8 июн кунлари Хоразм вилоятининг Хива шаҳрида ўтказилган кўрик-фестивалнинг Республика босқичида иштирок этдилар. 2013 йил 4-5 май кунлари Навоий вилоятининг Навбаҳор туманида бўлиб ўтган “Асрлар садоси” анъанавий маданий фестивалига Қизириқ туман маданият уйи қошидаги “Қўнғирот” фольклор- этнографик халқ ансамбли фаол иштирок этиб, фестивалнинг сертификати ва эсдалик совғалари билан тақдирланди.

Сурхон воҳасида ижод қилаётган бахшилар ҳаётида унитилмас ҳаёт эсдаликларни ўз ичига олган 2014 йил 5 сентябрда Қизириқ туманидаги “Офтобли Қуёш” маҳаласидаги маданий илмий анжуман тадбир алоҳида аҳмиятга эга бўлди.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси Фан ва технологияларни ривожлантиришни мувофиқлаштириш қўмитаси Инновация лойиҳасини давлат буюртмаси асосида №И-2013-11-3-сонли шартномасида қайд этилган “Ўзбекистонда бахшичилик санъатининг шаклланиши ва тааққиёти тарихи” мавзусидаги илмий анжуманда воҳада ижод қилаётган бахшилар ўзларнинг маҳоратини намоён қилдилар. Ушбу анжуманда халқ оғзаки ижодида бахшилар томонидан кўйлаб келинаётган мавжуд достонлар, термалар, лопарлар, айтушувлар билан бирга янги достонлар, термалар, лопарлар ҳамда бахшилар томонидан яратилган кўйлар номаён этилди. Умиров Қора Музробод туманида 1934 йил туғилган, “Ўзбекистон халқ бахшиси”.

Ижро этадиган достонларининг номи “Кунтуғмиш”, “Сулувхон”, “Алпомиш”, “Авазхоннинг туғилиши”, “Малла Савдогар”, “Туркистон”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Ойпарча” кабилар, халқ оғзаки ижоди намуналари, термалар ва айтушувларни ижро этиб халқ ҳурматига сазовар бўлган. Боборайим Маматмуродов 1936 йил туғилиб, 2013 йил 7 майда вафот этиб, Денов шахри Дадабоев қўчасида яшаб келган, “Ўзбекистон халқ бахшиси”. Ижро этган достонларининг номи “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Сулувхон”, “Мала савдогар”, “Зарнигор” “Маликаи Айёр”, “Балогардон”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Хасанхон”, “Якка Ахмад”, “Ойпарча”, “Нуралининг ёшлиги”, “Бўтакўз”, “Рустамхон”, “Равшанхон”, ”Ширин билан Шакар” сингарилар ва термалардан иборат. Боборайим бахши Маматмурод ўғли ўз услуби жиҳатидан, ўз ижодий фаолияти билан бошқа бахшилардан тубдан фарқ қиласи.

У хониш қилганда эшитувчини лол қоддиради, ўзига ром этади, унинг овози тингловчининг қалбини сууруга тўлдиради, дилига хушнудлик солади, унинг қўшиклари кишини ҳудудсиз оламга етаклайди. Боборайим бахшининг отаси Маматмурод бобо дўмбирани тилга кирита оладиган етук санъаткорлар

сафида турган, у соз чалганда эшитувчининг қалбини тирналаган. Шундан бўлса керак, Маматмурод бобо хонадонида бахшилар жам бўлишиб достонлар куйлашган, термалар айтишган. Уларнинг хонадонида Мирзоқул бахши, Чори бахши, Абдуллахон эшон каби машҳур бахшилар тез-тез меҳмон бўлиб туришар эдилар. Ана шуларнинг барчаси Боборайимнинг келгусида истеъдодли бахши бўлиб етишувида замин ҳозирлади. Унга устозлари Мирзоқул бахши ва Чори бахшилар бахшичилик сирларидан сабоқ беришди. Боборайим ёшлигидан дўмбирани хонишга келтира олар эди, бу унга отаси Маматмурод бободан ўтган бўлса ажаб эмас. У дўмбирада “Сарвиноз”, “Фаривнома” куйларини қиёмига етказиб чалади ва атрофдагиларни доимо қойил қиласи.

Боборайим бахши Маматмуродов 1991 йили Республикаизда бўлиб ўтган Марказий Осиё ва Қозоғистон бахши-шоирлари иштирокидаги нуфузли танловнинг бош совриндори бўлди. Бахшининг “Сарвигул” ва ”Авазхон ота ютида” номли достонлари нашр этилди. “Авазхон ота ютида” достони “Гўрўғли” туркуми достонларига қўшилган янги бир асар сифатида ўз ардоғига эга. Зеро, ушбу достон анъанавий “Гўрўғли” туркуми достонлари орасида янги мавзу, янги мазмун талқинлари эътибори билан ҳам ажralиб туради. Эшбўриев Хуррам Узун туманида 1940 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Авазхон”, “Кунтуғмиш”, “Гўрўғли”, “Алпомишнинг қалмоқдан қайтиши”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Кундуз билан Юлдуз” каби достонлар ва термаларни ижро этган. Марданақулов Хушбоқ Қизириқ тумани Кунчиқиши махалласида 1942 йил туғилган. “Ўзбекистон ҳалқ баххиси”, Хушбоқ бахши Шерободнинг Озон қишлоғидаги машҳур Марданақул бахшининг фарзанди, унга бахшичилик она сути билан кирган, у талай бахшилар танловининг ғолиби. Хушбоқ бахши “Соқи булбул”, “Малла савдогар”, “Сув пари”, “Зарнигор”, “Балогардон” достонларининг янги кўринишларини яратди. Хушбоқ бахши ижросидаги “Алпомиш” ўзига хос қирраларга эга ва “Алпомиш” достони айни шу ижро туфайли ўзининг иккинчи умрини бошлади, десак муболага бўлмайди. “Алпомиш” киносценарияси ҳам Хушбоқ бахши томонидан ёзилди, айни пайтда у қатор шогирдларнинг

устозидир. Элга танилган атоқли куйчи, республикада биринчи “Ўзбекистон халқ бахшиси” номли юксак унвон соҳиби Шоберди бахши Болта ўғли ҳам худди шу Хушбоқ бахши Марданақул ўғлидан бахшичиликнинг илк сабоқларини олган эди. Хушбоқ бахши 1986 йил 8-жаҳон фестивали лауреати ҳамда “Ўзбекистон маданияти ва маърифий ишлар аълочиси” унвони соҳиби. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Ойпарча”, “Юсуф ва Аҳмад”, “Олчинбек”, “Сулувхон”, “Малла савдогар”, “Санамгавҳар”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Соқи булбул”, “Оқил маҳрам” каби достонлар, халқ оғзаки ижоди намуналари, термалар ва латифалар.

Абдисалом Эргашов. 1942 йил Тожикистонда туғилган, 1962 йилдан Шеробод туманида яшайди. Тоғалари бахши Бўри Аҳмедов ва Хушбоқ бахшидан дўмбира чертиш, терма айтиш, достон айтиш сирларини ўрганади. Шодмон Хўжамбердиев, Чори Бойқобилов, Халил Эргашов, .Абдимўмин Эргашов каби ёш бахшиларга устозлик қилган. Шоберди Бахши Болта ўғли (Болтаев Шоберди). Бойсун туманидаги Мунчоқ қишлоғида 1944 йилда туғилган. Термиз давлат педагогика институтини 1972 йилда битирди. Мунчоқ қишлоғидаги мактабда ўқитувчи бўлиб ишлади. Бахшилик ва созандалик маҳоратини, яъни бахшиик ҳамда дўмбира чалиш сирларини отаси Алиев Болтадан ўрганганди. Отасининг тоғалари Давлат юзбоши ҳам бахши бўган. Кейинги достончилик ҳамда терма айтишуви бўйича устози Қизириқ туманида истиқомат қилаётган бахши Хушбоқ Марданақуловдир.

Таниқли саънаткор ўзи яшаб ижод қилаётган Мунчоқ қишлоғида, ёш бахши ижрочилигини йиғиб, уларга дўмбира чалиш сирлари ҳамда бахшичилик санъати билан таништириб, устозлик қилиб, шу билан биргаликда Ўзбекистонни, ўз она қишлоғини мадҳ этиб, термалар ижод қилиб келмоқда. Бахшининг ижодий меҳнати 1993 йил 4-декабрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фахрий ёрлиги, Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармонига асосан 2000 йил 7- декабрда “Ўзбекистон халқ бахшиси” унвони, 2000 йил 24-майда бўлиб ўтган “Бойсун баҳори” халқаро фольклор фестивали галиби, 2007 йил 25- август “Эл-юрт ҳурмати” ордени билан тақдирланди.

Ҳозирги кунда ижод қилиб келаётган кўпчилик бахшилар Ш. Болтаевнинг шогирдлари ҳисобланади. Улар Исломхон Анваров, Бахшулла Тоғаев, Сафар Шоимқулов, Рўзиқул Болтаев, Сафар Хапинов, Жовли Аннаматов, Бўрон Авазов, Ўрал Раҳимов шулар жумласидандир. Шобердининг бахшичиликдаги фаолияти аллоҳида жиҳатларга эга, унинг ижодига тааллукли терма ва достонларнинг мавзуи ва мазмuni фалсафий мушоҳадаларга бой ҳолда долзарб муаммоларни қамраб олиш билан ўта муҳимдир. Унинг ижод бисотига тегишли “Алпомиш”, “Олтинқовоқ”, “Қунтуғмиш”, “Малла савдогар”, “Сулувхон”, “Санамгавҳар”, “Ойпари”, “Оллоназар Олгинбек” достонларни эл севиб тинглайди ва бу достонларни бахши мароқ билан куйладиди. Бахшининг “Мехмондур”, “Тилар”, “Нима ёмон”, “Кунларим”, “Думбира”, “Ойпари” ва бошқа талай термалари аллақачон эл олқишига сазовор бўлган асар намуналари қаторига киради.

Хассос ижодкор Хидир шоир 2009 йил “Ўзбекнинг ўз алпи бор” достонини айнан Шоберди бахшига бағишланган. Шоберди терма айтадими, достон куйладими ҳаммасини юракдан куйладиди, куйлаганда ҳам сел бўлиб куйладиди ва барчани ўзига маҳлиё этиб дўмбирасини сайратади. Ўзининг тиришқоқлиги туфайли ҳозирги кунда кўзга кўринган халқ бахши ҳисобланади, оз эмас, кўп эмас 50 йилдан буён достон ва термалар ижро этиб келмоқда. Нормурат Шойдилов 1950 йил 1 апрелда Тажикистон Республикасининг Кўрғонтепа вилояти Колхозобод тумани Коммунизм колхозида ишчи оиласида туғилади. 1991 йилдан Ўзбекистон Республикасида яшаб келмоқда. Ўзбек халқ оғзаки ижодига оид 10 дан ортиқ достонларни, жумладан “Алпомиш”, “Ёдгор”, “Гўрўғли” кабиларни ижро этган. Поёнов Абдуназар. Қизириқ тумани, “Хомкон” маҳалласида 1954 йил туғилган. “Ўзбекистон халқ бахшиси”. Ижро этадиган достонларининг номи “Олтинқовоқ”, “Малла савдогар”, “Алланазар Олчинбек”, “Хомкон”, “Алпомиш”, “Келинай”, “Қунтуғмиш”, “Ойсулув”, “Малла савдогар”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Ҳасанхон”, “Ойпарча” “Олтин қовоқ”, “Санамгавҳар”, “Равшанхон”, “Рустамхон”, “Хондалли”, “Хонойим пари”, “Турсун мерган”,

“Даврқул полвон” каби достонларни куйлади. У ўзи яратган “Алпомиш” достонига киравчи “Турсун мерган” ва ”Даврқул полвон” достонлари 2000 ва 2003 йилларда нашр этилди. Шеробод-Бойсун бахшичиликда “Алпомиш”, “Ёдгор”, “Хурсўна”, “Кунтуғмиш”, “Ёзи билан Зебо”, “Келиной ва Гўрўғли” достонига киравчи “Нурали” достонларини куйлаб келмоқда. Ўзбекистон халқ бахшиси Абдуназар Поёновнинг репертуарида “Дўмбира нағмаси”, “Келиной нағмаси”, “Сарбоз нағмаси”, “От ҳайдаш нағмаси”, “Қўнғирот нағмаси”, “Қайғу нағмаси” каби куйлар ҳам ўрин олган. Сапаров Жўра.

Термиз тумани Учқизил қўрғонида 1957 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Ойсулув” “Малла савдогар”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Ҳасанхон”, “Ойпарча” каби достонлар ва термалар. Мирзаев Гулбой. Қизириқ тумани Истиқлол маҳалласида 1958 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Жархун мастон”, “Малла савдогар” каби достонлар ва термалар. Эшимов Мамарасул 1959 йили 20 ноябрда Бойсун туманида туғилган. 1967 йил мактабга боради, 1975 йил 8-синфни тугатиб, орада 6 йил чорвачилик билан шуғулланади. 1986 йил бахшичилик билан эл назарига тушди. 1989 йилда вилоят бахши- шоирлар кўрик танловида ғолиб бўлади. Хўжамбердиев Шодмон. Бойсун туманида 1967 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Авазхон”, “Нурали”, “Келинойи”, “Ҳасанхон”, “Хон Далли”, “Гўрўғли”, “Балогардон”, “Нуралининг ёшлиги”, “Кунтуғмиш” каби 20 дан ошиқ достонлар ва “Мусталлик туфайли”, “Устоз”, “Ўзбекистон”, “Бахшилар келиб кетди”, ”Дўмбирам”, “Сурхондарё қизлари”, ”Қодир бахши – устозим” каби термалар билан халқимиз хурматига сазовар бўлди. 2010 йил Шодмон бахшининг “Хон Далли”, 2012 йил “Сурхонданман, Сурхондан” номли китоблари чоп этилди.

1984 йилда Хоразмда ўтказилган “Бахши шоирлар ва оқинлар”, 1985 йилда Ўзбекистон телевидениесида ўтказилган “Бахшилар айтишуви”, 1989 йилда Озарбайжонда ўтказилган “Бутун Иттифоқ халқаро фольклор фестивалида”, 2006 йилда Термиз шаҳрида ўтказилган Халқаро “Бахши шоирлар”, 2006 йилда Бойсунда ўтказилган “Бойсун – баҳори” номли кўрик-

танловлар иштирокчиси ва ғолиби, маҳсус совринлари билан тақдирланди. 2011 йил 10 июнда ўтказилган “Бахши шоир ва оқинларнинг Республика кўнрик – танлови, 2011 йил 30 июнда Тошкент шаҳрида ўтказилган “Бахши- шоир ва оқинларининг анъанавий Республика кўрик-фестивали” иштирокчиси. Тоғаев Бахшиқул. Қумқўрғон тумани Янги шаҳар маҳалласида 1960 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Гўрўғлиниң туғилиши”, “Ҳасанхон”, “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Малла савдогар”, “Ойпарча” каби достонлар ва термалар. Турсунов Рўзибой. Шерободнинг Кампиртепа қишлоғида 1964 йил туғилиб вояга етган. Рўзибой достончилик сир-асорларини отаси Жаҳонгир Турсуновдан ўрганган, отаси дўмбирани турли усувларда сайратган. Бахши томонидан “Алпомиш”, “Гўрўғли”, “Авазхон”, “Сулувхон”, “Келинӣ”, “Ғубонак”, “Ойпари”, “Малла савдогар” каби достонлар севиб куйлаб келинмоқца. Шунингдек, “Сурхондарём”, “Мустақил Ўзбекистон”, “Устозим ҳакида”, “Дўмбира мактоби”, “Шеробод ҳакида”, “Гулла-яшна Ўзбекистон!” номли термалари тингловчиларга анча манзур бўлиб келмоқда. Тангиров Жовли. Қизириқ тумани, “Истиқлол” маҳалласида 1967 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Авазхоннинг ота юртига қайтиши”, “Малла савдогар”, “Ойпарча”, “Хон Далли”, “Саксон нор”, “Кунтуғмиш” каби достонлар ва термалар.

Раҳимов Ўрол Бойсун тумани Мунҷоқ қишлоғида 1968 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Ойсулув” “Малла савдогар”, “Гўрўғлиниң туғилиши”, “Ҳасанхон”, “Ойпарча” ва термалар. Равшан Маматмуродов 1969 йил туғилган. Денов тумани Э. Фозиев кўчаси, 20 –ий, Боборайим бахшининг фарзанди. Дўмбирани хонишга келтиришда отасидан қолишмайди, терма айтишда ва достон куйлашда анча тажриба тўплашга улгурган, кўплаб достонларни ёддан билади. У 1987–1992 йилларда Термиз давлат университетининг ўзбек тили ва адабиёти кундузги бўлимида таълим олди, мактабда ишлади, бахшиларнинг жами кўрик танловларида ҳамиша иштирок этишни канда қилмайди. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Ойсулув”, ”Малла

савдогар”, “Гўрўғлиниң туғилиши” каби достонлар ҳамда термалар ижрочиси. Эшбоев Махаммад Темиралиевич Қашқадарё вилояти Дехқонобод тумани Усмондора қишлоғида 1970 йил 20 апрелда туғилган. Сурхондарё вилояти Қизириқ туманида бахши, туман маданият ва спорт ишлари бўлими марказий маданияти уйи режиссёри ва мусиқа раҳбари бщлиб ишлаб келмоқда.

Устозлари Қодир бахши Раҳимов, Қодир ўғли Қаҳхоров, 1993 йилдан Абдуназар бахши Пояновлар ҳамкорлигидаги бахшичилик санъатини мукаммал ўрганиб келмоқда. 1999 йил май ойида Қашқадарё вилоятида бўлиб ўтган Республика “Ёш бахшилар” танловида иштирок этиб, 2010 йил 15 июлда Н.Аминжонов бошчилигидаги “Бахшилар баёти” эшиттиришда “Авазхон” достонини илк бор кўйлаб эл назарига тушиди, бахшининг ижоди намуналарида “Алпомиш”, “Ойпарча”, “Малла савдогар”, “Туркистон”, “Хондали” ва “Кунтуғмиш” достонлари ўрин олган. Шунингдек, бахшининг “Шундай юрт борми”, “Мустақиллик”, “Қодир бахши ҳақида “Устоз”, “Авжун”, “Дўмбирам”, “Дехқонободим”, “Сурхоним” каби термалари халқимиз томонидан муносиб кутиб олинди. Маматқулов Доњиёр.

Шўрчи тумани “Оқкамра” маҳалласида 1970 йил туғилган. Устози отаси Маматқул Шафоатдан кўпгина термалар ўрганиб, вилоят ва республика танловларида иштирок этиб келмоқда. Жумладан, 2006 йил Тошкент шаҳрида ўтказилган “Барҳаёт наволар” миллий чолғу ижрочиларининг иккинчи анъанавий Республика кўрик- танловида иштирок этиб фахрли ўринни олди. Анваров Исмоил. Қумқўргон тумани, Аққопчибой маҳалласида 1970 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Ойсулув” “Гўрўғлиниң туғилиши”, “Ҳасанхон”, “Ойпарча” каби достонлар ва термалар. Шерназарова Зулхумор.

Ҳа, Сурхон воҳасида қиз-аёллар ҳам достон қўйлади, дўмбира чалади. Ўзбекистонда ҳозирча ягона ана шундай аёл бахшиларимиздан бири. У 1971 йили Жарқўргон туманида туғилган, 1988 йили ўрта мактабни тамомлаган, шу кунларда мактабда муаллималик қилмоқда. Зулхуморда бахши шоир бўлишга ички бир интилиш ёшлиқдан бор эди, бу унинг бехос қўлига дўмбира олишига

турткы бўлди. қараса, қўли дўмбирага келишиб бораяпти, овози ҳам ёмон эмас, ўзига яраша жозибага эга. У илк сабоқни акаси Омон бахшидан олди, кейинроқ Шоберди бахши, Қора бахши ва мархум Қодир бахшилардан достончилик, бахшичилиқдан таълим ўрганди. Зулхумор устози Қора бахши ўргатган “Алпомиш”ни ички бир эпкинлик ва нозик туйгулар билан куйлади. Тожиев Панжи. Қизириқ тумани, “Кунчиқиш” маҳалласида 1972 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, ”Сулувхон”, “Малла савдогар” каби достонлар ва термалар. Артиқов Бахтиёр Абдимуратович.

Шўрчи тумани, “Ободон” маҳалласида 1972 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Авазхон”, “Гўрўғли” каби достонлар ва термалар. Устози Шоберди бахши Болтаевдан кўпгина термалар ўрганганди. 2011 йил вилоятда ўtkазилган Бахшилар танловида 1- ўринни эгаллади. 2011 йил Республика бахши шоирлар танловида 1-ўрин совриндори бўлди. Шайдилов Сафар. Бандихон туманида яшайди, 1977 йил 10 февралда Тожикистон Республикасининг Қўрғонтепа вилояти Кумсангир туманида ишчи оиласида туғилган.

1991 йилдан Ўзбекистон Республикасида яшайди, 1994 йили Бандихон тумани, 16-ўрта таълим мактабини тамомлаган. Бахшичилиқга болалиқдан қизиқади, 9 ёшидан “Алпомиш” достонларини ёд олиб парчалар айтиб бошлаган. 1996 йилдан устози Шоберди бахши Болтаевдан бахшичилик санъати ва думбира чалиш сирларидан таълим ола бошлаган. 1998 йил май ойида Қарши шахрида ўtkазилган Республика “Ёш бахши-шоирлар” кўрик танловида илк бор иштирок этиб совриндор бўлади. 1998 йил май ойида Термиз шахрида ўtkазилган “Алпомиш – боқий асар” номли Марказий Осиё бахши шоирлар, оқинлар ва жировлар Халқаро фестивалида иштирок этиб, 35 ёшгача бўлган ёшлар орасида 3-ўрин совриндори бўлади.

1998 йил Хоразм вилояти Хива шахрида Бола бахшининг 100 йиллиги муносабати билан ўtkазилган Республика ёш бахши шоирлар кўрик танловида фахрли 2-ўринни эгаллади. 2005 йил март ойида ўtkазилган вилоят Бахши шоирлар кўрик танловининг ғолиби булгади. 2013 йил Хоразм вилояти Хива

шахрида ўтказилган “Республика бахши шоирлар, оқинлар ва жировлар анъанавий фестивали”да совринли 3-ўринга сазовор булдим. Ижро этадиган достонларининг номи “Гўрўғлининг туғилиши”, “Ойпарча”, “Алпомиш” каби достонлар ва термаларни ижод қилган. Мұхаммадиев Қобил.

Олтинсой туманида 1981 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Сулувхон”, “Малла савдогар” каби достонлар ва термаларни кўйлаб келмоқда.. Болтаев Рўзиқул . Бойсун тумани Мунчоқ қишлоғида 1982 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Авазхоннинг ота юртига қайтиши”, “Олланазар-Олчинбек” ва термаларни ижро этиб келмоқда. Жумаев Шерали. Олтинсой тумани, “Карсаган” маҳалласида 1984 йил туғилган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Авазхоннинг ота юртига қайтиши”, “Олланазар-Олчинбек”, “Гўруғли”, “Ойпарча” каби достонлар ва термалар. Норов Илҳом 1985 йил 1 марта Музработ тумани “Навбаҳор” жамоа хўжалигига туғилган. 1997 йил Қора бахши Умировга шогирдликга тушади, устоз қўлида бахшичилик сирсиноатларини ўрганади. 1999 йил вилоят миқёсида ўтказилган “Алпомиш” достонининг 1000 йиллигига бағишлиланган ёш бахшилар кўрик танловида иштирок этиб, фахрли 1-ўринни эгаллади.

1999 йил 29 июлда “Алпомиш” достонига бағишлиб ўтказилган Республика ёш бахшилар ва мусавирлар кўрик танловида фахрий ёрлиқ билан мукофатланади. З- анъанавий Халқаро кўрик фестивалида фаол иштирок этганлиги учун халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар Республика илмий услубияти маркази томонидан нуфузли ҳакамлар хайъатининг 2003 йил 14 майдаги 2-сонли карорига асосан кимматбахо соврин ҳамда фахрий ёрлиқ билан тақдирланади. Устоз бахшилар Ўзбекистон Халқ бахшиси Шоберди бахши Болтаев, Ўзбекистон Халқ бахшиси Қора бахши Умировлар ва Абдуназар бахши Поёнвларнинг қўшиқларини, достонларини ва термаларини севиб эшитган. 2002 йилдан буён ўтказиб келинаётган “Бойсун баҳори” очик фольклор фестивалида ҳар йили катнашиб келади.

2004 йил 16-20 май кунлари ўтказилган “Бойсун баҳори” 3-очиқ фольклор фестивалида қатнашиб “Бахши шоир ва оқинлар” йўналиши буйича Маданият ишлари вазирлиги Ўзбекистондаги UNESCO ваколатхонасининг Ташкилий қўмитаси томонидан UNESCO бош соврини ҳамда дипломи билан мукофотланади. 2004 йил вилоятда ўтказилган Ўзбекистон қўшиқ байрами кўрик танловида 1 ўринни эгаллайди ва диплом билан тақдирланади.

2006 йил Қозоғистон Республикасида ўтказилган “Шабыд2» кўрик танловида Марказий Осиё бахши-шоир-оқинлар айтишувида лауреат бўлиб келади. Туркия Республикасида ўтказилган ёш ижодкорлар фестивалида фахрли 2-ўринни эгаллайди ва қимматбаҳо мукофотларга сазовор топилади. Ўзбекистон Республикаси маданият ва спорт ишлари вазирлиги Республика халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-методик Бахши-шоирлар ва оқинларнинг 1 У-анъанавий Халкаро фестивалида фаол иштироки учун нуфузли ҳакамлар ҳайъатининг 2005 йил 18 майдаги 5-сонли карорига биноан 2-даражали ДИПЛОМ билан тақдирланади.

Ўзбекистон Республикаси Маданият ва Спорт ишлари вазирлиги Республика халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-методик маркази “Бахши-шоирлар, жировлар ва оқинларнинг анъанавий Республика кўрик танлови”да юқори бадиий савиядаги дастур ҳамда мукаммал ижро маҳорати учун ҳакамлар ҳайъатининг 2007 йил 28 апрелдаги 3-сонли карорига асосан 1-даражали диплом билан тақдирланади. 2006 йил Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан таъсис этилган “Ниҳол мукофоти” совриндори бўлади. 2011 йил “Асрлар садоси” фестивалида Бахшилар кўрик-танловида фахрли биринчи ўринни олади. Ўзбекистон давлат Санъат ва Маданият институтини тамомлаган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Кунтуғмиш”, “Ойпарча”, “Гўрўғлининг туғилиши”, “Авазхоннинг туғилиши”, “Олтин қовоқ”, “Санам Гавҳар”, “Равшанхон”, “Рустамхон”, “Ойсулув”, “Хондалли”, “Сулувхон”, “Малла Савдогар”, “Алланазар-Олчинбек”, “Хонойим пари” каби достонлар, халқ оғзаки ижоди

намуналари, термалар ва айтишувлари билан эл назарига тушди. Мамаражапов Акрам. Денов тумани, “Пистамозор” маҳалласида 1995 йил туғилган.

2012 йил 1 февралда бўлиб ўтган “Ёш бахши-шоирлар” кўрик-танловида Республикада 3-ўринни эгаллаган. Ижро этадиган достонларининг номи “Алпомиш”, “Авазхон билан Зулхумор”, “Рустамхон” каби достонлар ва халқ оғзаки ижоди намуналари. Холматов Чашма. Шўрчи тумани, “Култепа” маҳалласида, 1995 йил туғилган. Устози Бахтиёр бахши Ортиқовдан дўмбирада куй чалиш ҳамда термаларни айтишни ўрганган. 2007 йил “Ягонасан муқаддас Ватан” кўрик- танловида туман босқичида фахрли ўринни эгаллаган. Алланазаров Норали . Жарқўргон маданият уйига қарашли “Дилрабо” ашула ва рақс Халқ ансамблиниң бадиий раҳбари “Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист”, 1965 йил туғилган, маълумоти олий.

1989 йилда Тошкент А.Қодирий номидаги маданият институтининг “Маданий-оқартув ишлари, хореография” бўлимини тугатган. Халқ оғзаки ижодиётни қайта ўрганиш ва тиклаш бўйича катта амалий ишларни бажарган. Халқ оғзаки бахшичилик ижоди намуналарида илк бор мустақилликни тарранум этувчи термаларини куйлаб, “Мустақиллик”, “Наврўз” байрамларида иштирок этиш билан бошлади. “Ўзбекистон Ватаним маним” қўшиқлар кўрик танловида 1-ўрини эгаллаб эл назарига тушди. Унинг дастлабки бахшичиликга оид қўшиқлари “Тўйинг муборак” номи билан Хива шаҳрининг 2500 йиллик тўйида, 1999 йил Термиз шаҳрида “Алпомиш” достонининг 1000 йиллигига бағишлиб ўтказилган оммавий байрамда, ”Алпомиш авлодлари” номли ёш бахшилар чиқишида, 2006 йил Фарғонада ўтказилган “Алла” Республика кўрик- танловларида юксак ўринларга эга бўлди. Вилоятда кўп йиллардан буён воҳа халқ оғзаки ижодиёти намуналарини тўплаш, уларни нашр эттириш билан шуғулланиб келинмоқда.

Бу соҳада фольклоршунос олимлар қишлоқ ва овулларни кезиб ёдкаш, зукко қариялар билан учрашиб, улардан халқимиз ўтмишини, руҳиятини, кайфиятини, маросимларини, удумларини, ҳар хил қизиқарли ўиинларини акс эттирувчи терма, қўшиқ, мақол, маталларни ёзиб олиб, тўпладилар.

Олимлардан X. С. Оқбўтаев (марҳум), Қ. У. Мамашукуров (марҳум), Р. Б. Мустафоқулов, шоир М.Олломурод, журналист Н. Тўраевлар самарали ишларни амалга оширдилар. Айниқса, фольклоршунос олим Р. Мустафоқулов (1946) халқ оғзаки ижодининг ўлмас намуналарини жамлашда баракали меҳнат қилимокда. Унинг саъй-ҳаракати самараси ўлароқ, Чорша бахши Раҳматулла ўғлидан “Тошибосар”, (1998), “Хурсўна” (1999), Хушбοқ бахши Мардонақул ўғлидан “Соқи булбул” (2002) достонлари ёзиб олиниб, нашр ишлари амалга оширилди ва китобхонларга тақдим этилди. Олимнинг халқ оғзаки ижоди соҳасидаги изланишлари ҳам таҳсинга лойиқ. Бу йўналишда у қатор рисолалар яратди, чунончи, “Халқ педагогикаси сарчашмаси” (1995), “Алпомиш” талқинлари” (Б. Ёриев билан ҳамкорликда, 2000) шулар жумласидандир.

УМУМИЙ ХУЛОСАЛАР

Халқ достонлари бадиий адабиётнинг йирик жанрларидан биридир. “Достон” сўзи “қисса”, “ҳикоя”, “тарих” каби маъноларни англатади. Ўзбек бадиий адабиётида достонлар икки турга бўлинади. Биринчи тури ёзма адабиёт вакиллари томонидан ҳар бир банди маснавий — икки мисрадан иборат бўлган шеърий шаклда, иккинчи тур достонлар эса оғзаки ижод маҳсули сифатида фольклор анъаналарига асосланган ҳолда яратилади.

Унинг яратилиши халқимизнинг маънавий қиёфаси, ижтимоий-сиёсий курашлари, ахлоқий-эстетик қарашлари, адолат ва ҳаққоният, озодлик ва тенглик, қаҳрамонлик ва ватанпарварлик ҳақидаги идеаллари билан чамбарчас боғлиқ. Ҳали ёзма адабиёт пайдо бўлмаган даврларда яратилган достонлару эртакларимиз бугун ҳам халқимиз, айниқса, ёшлар маънавиятини юксалтиришда бебаҳо мактаб саналади. Айниқса, истиқлолдан сўнг халқ оғзаки ижодига бўлган эътибор янгича маъно-мазмун касб этди. Ватанимизнинг ўтмиши ва буюк келажагидан сўзлайдиган халқ оғзаки ижоди намуналари авлодларнинг фахр-ғурурига айланди. Ҳар бир халқ тарихи, тақдирни йўлидаги таназзулу юксалишлар эпосларда бадиий тарзда мукаммал ифодалаб берилади. Шу боис улар даврнинг турли чиғириқларидан эсон-омон ўтиб, асрлар оша

авлоддан-авлодга мерос бўлиб келмоқда. Унда халқ маънавияти, бадиий тафаккури, салоҳияти, орзу истаклари мужассам. Шу маънода, биз “Алпомиш”, “Гўрўғли” каби кўплаб мумтоз эпслар, эртак ва халқ қўшиқлари каби бой маънавий меросга эга халқ эканимиздан ҳар қанча фахрлансак арзиди.

Ўзбек халқ достончилигининг таркибий қисми бўлган Хоразм достончилик мактаби ўзига хусусиятларга эга. Хоразм достончилик мактаби вакилларининг ижросида, асосан, мусиқа етакчилик қиласди. Мазкур достонларнинг ижро услуби ҳам бошқача. Агар Қашқадарё, Сурхондарё вилоятларида достонлар ички овозда куйланса, Хоразмда ташқи овозда куйланади. Бундан ташқари, Хоразм баҳшичилигига баҳши гармон, дутор, айрим ҳолларда эса тор жўрлигига куйлади. Унинг ёнида, албатта, буломончи, ғижжакчи ёки доирachi бўлади. Ҳолбуки, республикамизнинг бошқа бир қатор вилоятларида достон, асосан, дўмбира жўрлигига ижро қилинади. Хоразмда эса жамоавий ижрочилик етакчилик қиласди. Улар “Ширвоний” ва “Эроний” номли йўналишга бўлиниб, ўзининг шиддатли ритми, шўхлиги ва ўйноқилиги билан ажралиб туради. Уларнинг мусиқаси қадимги Хоразм куйлари ва мақом йўллари билан уйғунлашиб кетган. Шунинг учун ҳам улардаги айрим матнлар алоҳида ижро этиладиган халқ қўшиқларига айланган.

Халқ достонлари, хусусан, Хоразм достончилик намуналарида ҳам доно, зукко, мард ва жасур аёллар образлари кўп учрайди. Бу қадими заминимизда аёллар ва уларга хос фазилатлар ҳамиша улуғланиб келинганлигидан ёрқин далолат беради. Ҳатто жуда кўп халқ достонлари аёллар номи билан аталгани ҳам эътиборга моликдир. Масалан, “Ойсулов”, “Орзигул”, “Гавҳарой” каби ўнлаб халқ достонларида хотин-қизларимизнинг оқилалиги, ибо-ҳаёси, муҳаббати, Ватанга садоқати каби инсоний сифатлари тараннум этилади.

“Гўрўғли” туркумига кирувчи “Хирмондали” (айрим манбаларда “Хиромон дали”) достони бош қаҳрамони Гулихиромон эпчил, қўрқмас, садоқатли ва шу билан бирга соз ва сўзга моҳир қиз. Унга берилган “дали” нисбати ҳам асов, шўх, шаддод маъноларини англатади. Соҳибжамол бу қиз турмушга чиқиш олдидан ўзига ким ошиқ бўлса, унга иккита шарт қўйишини билдиради.

Шартларнинг биринчиси кураш тушиш бўлса, иккинчиси қўшиқ айтишув мусобақаси эди. У шу беллашувларда қайси йигит ғолиб бўлса, ўшани танлашини айтади. Нихоятда эпчил ва кучли бўлган Гулихиромонни курашда ҳеч ким енга олмайди.

Достонлар халқимизнинг узок ўтмишидан хабар берувчи ноёб манбалар ҳамдир. Уларни кенг ўрганиш, тарғиб қилиш миллий ўзликни англашга имкон беради. Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида халқ достонларини излаб топиш ва тадқиқ этишга эътибор кучайди. Биргина Хоразм воҳасида “Ошиқнома” туркумидаги 40 га яқин халқ достонини жамлаган 7 та китоб нашрға тайёрланди (шундан 6 таси чоп қилинган). 2004 йилда “Гўрўғли” туркумидаги достонларнинг 18 таси эълон қилинди.

Халқ оғзаки ижоди чексиз уммонга ўхшайди, — дейди филология фанлари доктори, профессор Сафарбой Рўзимбоев. — Буни Навоий ҳазратлари жуда яхши таърифлаган:

Ки бу баҳр ичраким поён анга йўқ,
Етишмак қаъриға имкон анга йўқ,
Етишган эл неча дур олғон эрмиш,
Не олий қадр дурлар қолғон эрмиш.

Ҳали ёзиб олинмаган ҳалқ дурдоналари анчагина. Биргина Хоразм воҳасида номи маълум, бироқ ҳали топилмаган 8 та халқ достони мавжуд. Булар “Невара боққан”, “Омон араб”, “Тоймасбек”, “Сайтакқирқма (Сайтаколифта)”, “Вали дўник (Вали иккиюзламачи)”, “Фақир (бокира) қиз”, “Аҳмадбей”, “Қорўғли” достонлари дидир.

Воҳадаги бахшичилик санъати, ўз навбатида, Хоразм қўшиқчилигига ҳам катта таъсир ўтказган. Шу боис жуда кўп хонандалар қўшиқ санъатига бахшичиликда ўзларини синаб қўриш орқали кириб келганлар. Хоразмда бахшичиликнинг ривожланишида Абдулла бахши Бобожонов, Қодир бахши Каримов, Маҳмуд Юсупов каби ўнлаб бахшилар катта ҳисса қўшишди. Айниқса, Бола бахши Абдуллаевнинг воҳада бу санъат тури равнақидаги хизматларини алоҳида эътироф этиш жоиз. Унинг саъй-ҳаракатлари билан

дастлаб Хива туманида, кейинчалик эса вилоятдаги барча мусиқа ва санъат мактабларида бахшичилик синфлари очилган. Ҳозирда таниқли бахшининг ишларини унинг шогирди Ўзбекистон халқ баххиси Қаландар бахши Норматов, фарзандлари Ўзбекистон халқ бахшилари Норбек ҳамда Етмишбой Абдуллаевлар давом эттиromoқдалар.

Бахшичилик санъати ривожида “устоз-шогирд” анъанасининг аҳамияти бекиёс, — дейди Ўзбекистон халқ баххиси Етмишбой Абдуллаев. — Менинг ўзим ҳам айни пайтда бир қанча ёшларга устозлик қилаётганимдан жуда мамнунман. Шогирдим Расулбек Абдурасулов 2012 йилда бахши-шоирларнинг республика кўрик-танловида совриндор бўлди. Илҳомбек Жуманиёзов, Рустам Оллоқулиев, Авазхон Абдуллаев, Камолбек Бобожонов каби шогирдларимдан умидимиз катта. Хоразм қўшиқчилик санъати ҳам мақом, ҳам бахшичиликка таянади. Шунинг учун ҳам Хива педагогика касб-ҳунар коллежининг хонандалик йўналиши дарс машғулотларига бахшичилик мавзусини ҳам киритганман. Ёшларимизнинг бу санъат турига қизиқишларини қўриб севинаман, бахшичиликнинг келажаги порлоқ эканлигига амин бўламан.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Каримов И.А. Ўзбекистон буюк келажак сари. -Т.: «Ўзбекистон», 1998. -683 б.
2. Каримов И.А. Биздан озод ва обод Ватан қолсин: 2- том: -Т.: «Ўзбекистон», 1996. -379 б.
3. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3- том: -Т.: «Ўзбекистон», 1996. -366 б.
4. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлидан. 4-том. -Т.: «Ўзбекистон», 1996. -349 б.
5. Каримов И.А. Янгича фикрлаш ва ишлаш давр талаби. 5 -том. -Т.: «Ўзбекистон», 1997. -382 б.
5. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Т.:«Маънавият», 2008. -176 б.

6. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. -32 бет.
7. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш-юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови. –Тошкент: Ўзбекистон. 2017.
8. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олийжаноб халқимиз билан бирга қурамиз. –Тошкент: Ўзбекистон. 2017. -488 бет.
9. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. Таълим тўғрисида ва кадрлар тайёрлаш миллий дастури тўғрисида. «Маърифат» газетаси, 1998. 1-апрель.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1995 йил 20 октябрда чиқарилган «Ўзбекистонда мусиқа санъатини янада ривожлантиришни қўллаб-кувватлаш ва рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида» фармони. «Ўзбекистон овози» газетаси; 1995. 21-октябр.
11. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. -Т.: Абдулла Қодирий номидаги халқ мероси нашрёти, 1993. -225 б.
12. Абдулла Авлоний. Туркий Гулистон ёҳуд ахлоқ. -Т.: Ўқитувчи, 1992. -160 б.
13. Акбаров И.А. Узбекский музыкальный фольклор. -Т.: Уздавнашр, 1974. -114 с.
14. Алавия М. Ўзбек халқ қўшиқлари. -Т.: Ўздавнашр, 1959. -114 б.
15. Алавия М., Рўзимбаев С. Оқ олма қизил олма. -Т.: ғоғур ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашрёти, 1983. -115 б.
16. Алавия М., Рўзимбаев С. Совет даври халқ қўшиқлари. -Т.: ғоғур ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. -96 б.
17. Караматов Ф.М. (Тузувчilar) Узбекские народные песни. -Т.: УзГос Издат, 1956, - 181 с.
18. Алимбоев К. (Тузувчи). 25 Ўзбек халқ қўшиғи. (1951 йилги материаллар. Тошкент, Фарғона, Андижон). -Т.: Ўздавнашр, 1955. -82 б.

19. Алишер Навоий. Учинчи том. Хазойин ул-маоний. ғаройиб Ус-сиғар. -Т.: Фан, 1988. -613 б.
20. Алишер Навоий. Бешинчи том. Хазойин ул-маоний. Бадоев ул-васат. -Т.: Фан, 1990. -541 б.
21. Алишер Навоий. Ҳайратул-аброр. -Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. -352 б.
22. Аҳмедов М. Ҳожи Абдулазиз Абдурасулов. -Т.: Ўқитувчи, 1974. -95 б.
23. Аҳмедов М. Юнус Ражабий. -Т.: ғоғур ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, -146 б.
24. Аҳмедов М. Дони Зокиров. -Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1995. -152 б.
25. Баркамол авлод орзуси. -Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2000. -245 б.
26. Бадиий асарлар воситасида эстетик тарбия бериш. -Т.: Ўқитувчи, 1978. -49 б.
27. Воҳидов Э. Шоири, шеъри, шуур. -Т.: Ёш гвардия, 1987. -221 б. 28. Гулёр. (Фарғона халқ қўшиқлари). -Т.: ғоғур ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1969. -68 б.
29. Дулгарова И. Ўзбек халқ қўшиқлари. -Т.: Ўззадабий нашр, 1960. -82 б.
34. Жалилов Т. Кўшиқлар гулдастаси. -Т.: ғоғур ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. -126 б.
35. Жумаев М. Маънавият масканлари.. -Т.: Маънавият, 2001. -16 б.
36. Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. -Т.: Юлдузча, 1989. -153-154 б.
37. Икромов И. Сарви гулру келмади. 1 -китоб. Т.: ғоғур ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. -90 б.
38. Икромов И. Давру-давроним гўзал. II-китоб. -Т.: ғоғур ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1987, - 66 б.

39. Имомназаров М. Миллий маънавиятимиз назариясига чизгилар. -Т.: «Шарқ» нашриёт-манбаа концерни бош таҳририяти. -1998. -239 б.
40. Келинойи қўшиқлари. Халқ қўшиқлари ва термалари (ёзид олувчи ва нашрга тайёрловчи О.Собиров). -Т.: ғофур ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1981. -239 б.
41. Кевиш Н.М. Эстетика ва санъатшунослик асослари. Т.: Ўқитувчи, 1977. -230 б.
42. Матёқубов О.М. Оғзаки анъанадаги профессионал музика асосларига кириш. -Т.: Ўқитувчи, 1983. -64 б.
43. Маҳтумқули шеъриятидан. -Т.: Ўзбекистон нашриёти, 1976. -108 б
44. Мусурмонова О. Маънавий қадриятлар ва ёшлар тарбияси. -Т.: Ўқитувчи, 1996. -192 б.
45. Маҳмудов Т. Мустақиллик ва маънавият. -Т.: «Шарқ» НМАК бош таҳририяти, 2001. -159 б.
50. Миллий ғоя-бизнинг ғоя. Республика Маънавият ва маърифат кенгаши, Республика Байналмиалл маданият марказларининг қўшма дастури. Ҳаммуаллифлар. -Т.: Маънавият, 2001. -339 б.
51. Муқимий ва Фурқат ашулалари. 1-китоб. Тўпловчи И.Акбаров. -Т.: ЎзДавнашр, 1958. -339 б.
52. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. -Т.: Ўзбекистон, 2000. -80 б.
54. Навоий сўзига мусиқалар. Нашрга тайёрловчи И.Акбаров. -Т.: ЎзДавнашр, 1949. -122 б.
55. Насриддинов Б. Тўйчи ҳофиз. Ҳаёти ва ижоди ҳиқида. -Т.: ғ.ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1968, -126 б.
56. Носирова Ҳ. Мен ўзбек қизиман. -Т.: ғ.ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1968, -126 б.
57. Нурматов Ҳ. Мусиқа ва эстетик маданият. Мусиқа ўқитувчилари учун методик тавсиялар. -Т.: ТДПИ, 1992. -3 б.

58. Остонаси тиллодан. Тўй қўшиқлари. -Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. -94 б.
59. Ражабий Ю. Музика меросимизга бир назар. -Т.: УзССР Давлат Бадиий Адабиёт нашриёти, 1976. -163 б.
60. Умаров Э. Эстетика (Нафосатшунослик). Олий ўқув юртлари талабалари учун ўқув кўлланма. -Т.: Ўзбекистон, 1995. - 246 б.
61. Файзулина С.Х. Ўқувчи ёшларнинг эстетик тарбияси. - Т.: Ўқитувчи, 1978. -49 б.
62. Фитрат. Ўзбек классик мусиқаси ва унинг тарихи. -Т.: ФАН, 1993. -56 б.
63. Хондамир. Макорим ул ахлоқ. ЎзФА Шарқшунослик институти. Кўлёзма. Инв. № 53 40.
64. Чустий. Ҳаётнома. Девон. -Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988. -447 б.